

Poland First to Fight

Poland First to Fight

Bogusław Kopka, Paweł Kosiński

Muzeum II Wojny Światowej

Gdańsk 2018

Poland was the first country to firmly resist the brutal expansion of the totalitarian powers that were utterly indifferent to the rights of weaker countries. Poland's armed resistance to German aggression on September 1, 1939, was a turning point in world politics towards the Third Reich. Contrary to the hopes of Adolf Hitler, on the third day after the commencement of military operations the German attack on Poland transformed into a world war.

On September 3, the United Kingdom and France fulfilled their commitments to Poland by declaring war on Germany, although for eight months they waged a strange war (the Phoney War) after passively observing the struggle and military defeat of the Republic of Poland. Two weeks later – in accordance with the provisions of the Hitler-Stalin Pact (August 23, 1939) – the Soviet Union attacked Poland.

The six-year war gradually spilled onto successive continents and eventually spread to most of the world. The fortunes of the Allied and Axis forces changed many times. The most difficult period for the anti-Hitler coalition was between the summers of 1940 and 1941.

Two-turret and single turret Vickers E light tanks with crews of the 11th armoured battalion during exercises. Rembertowo, summer, 1939

Photo H. Poddębski, MIIWŚ

✘

Czołgi lekkie Vickers E w wersji jedno i dwuwieżowej z załogami z 11. batalionu pancernego w czasie ćwiczeń. Rembertowo, lato 1939 r.

Fot. H. Poddębski, MIIWŚ

The most spectacular shifts of the front were experienced by the USSR, which was forced into the Allied camp by the Germans themselves. The Japanese attack on the United States of America sealed the fate of the Axis Powers. From the first to the last day of war, Poland fought in accordance with the old motto of Tadeusz Kościuszko, Kazimierz Pułaski and its nineteenth-century insurgents: “for our freedom and yours” (o wolność naszą i waszą).

Glory to the Heroes

During the September Campaign in 1939, the Polish Army fought alone against the aggressors from the west, south and east. In the face of the overwhelming advantage of the Wehrmacht and the Red Army, a defeat in the first stage of the war was inevitable. The last large Polish units surrendered in the Lublin region at the beginning of October 1939. However, it is not an empty slogan to say that the Polish Army never laid down their arms. The officers and sailors of three Polish destroyers (ORP *Błyskawica*, ORP *Grom* and ORP *Burza*), two submarines (ORP *Orzeł* and ORP *Wilk*) and military transporters and mobilized civilian ships, fought ceaselessly. Later they were joined by refugees from Poland – Polish soldiers temporarily interned in Romania and Hungary – who after many adventures were sent to France and Syria (a French mandate).

Starting in November 1939, seven large land units and eight aviation squadrons were formed out of the Polish soldiers in France and mobilized Polish migrant workers. In the defense of France (in the second phase of the campaign, after the Germans broke through the front on the Somme and Aisne – including under Lagarde and Clos du Doubs) and Norway (near Narvik), approximately fifty thousand Polish soldiers took part in the fighting. In the second half of June 1940, around twenty-five thousand Polish soldiers were evacuated from France to the British Isles. After a time, they would serve as the basis for the formation of the 1st Polish Corps, commanded successively by Generals Marian Kukiel, Józef Zając and Mieczysław Boruta-Spiechowicz.

Formed in Syria, the Independent Brigade of Carpathian Riflemen went to Palestine in order to save itself from internment, and was moved again to Egypt several months

later. In the spring of 1941, it was stationed at Mersa Matruh, and from August – together with British units and a Czechoslovak battalion – defended Tobruk against the Italians and German siege for nearly four months.

The Polish Air Force in Great Britain was famous for taking part in the Battle for Britain. The No. 303 Polish Fighter Squadron was the most effective unit participating in the fighting. A total of 145 Polish pilots serving in four Polish squadrons of the Royal Air Force (five percent of all RAF pilots) shot down approximately 170 German aircraft and damaged 36, representing about twelve percent of Luftwaffe losses. In addition, Polish pilots in three-hundred combat aircraft took

PZL.11a and PZL.11c fighter aircraft of the 112th Fighter Squadron during exercises at Okęcie Airport. Summer, 1939

Photo H. Poddębski, MIIWŚ

✘

Samoloty myśliwskie PZL.11a i PZL.11c ze 112. Eskadry Myśliwskiej podczas ćwiczeń na lotnisku Okęcie. Lato 1939 r.

Fot. H. Poddębski, MIIWŚ

Defenders of Westerplatte
being led to captivity after the
surrender of the Military Transit
Depot. 7th September 1939

MIIWŚ

✘

Obrońcy Westerplatte
prowadzeni do niewoli po
kapitulacji Wojskowej Składnicy
Tranzytowej. 7 września 1939 r.

MIIWŚ

part in the bombing of Germany and German military facilities in occupied countries, fought in North Africa, Italy and even the Far East and supported the Allied invasion of Western Europe. During the war almost two thousand Polish airmen died or went missing in action. The Polish Air Forces in Great Britain were commanded by Generals Władysław Kalkus, Stanisław Ujejski and Mateusz Iżycki. By the end of the war almost fifteen thousand people served in the Polish Air Forces (pilots, crews, ground and technical staff).

During the course of the war (apart from the aforementioned ships evacuated from the Baltic Sea and militarized civilian ships in the Polish navy), ships

provided by the British also took part, including: ten fast attack craft, six destroyers, three submarines and two cruisers. Polish-crewed ships took part in 1162 patrols and combat operations (fighting against surface ships, submarines, coastal artillery and airplanes) and escorted 787 convoys operating on the Atlantic and Arctic Oceans and adjacent seas. During the war about 660 Polish sailors perished, and the navy lost one cruiser, four destroyers, one minesweeper, two submarines, six trawlers, two gunboats, six auxiliary vessels and eighteen mobilized merchant ships. For this entire period the navy was led by Vice Admiral Jerzy Świrski. By the end of the war, almost four thousand sailors served in the Polish Navy.

Swiss soldiers with Polish soldiers of the 2nd Infantry Rifle Division photographed during their internment in Switzerland. Behind the soldiers there is a mural commemorating the crossing of the Swiss border in June 1940, with the inscription: "Ein Eidgenoss 1940"

MIIWŚ

✘

Szwajcarscy oraz polscy żołnierze z 2. Dywizji Strzelców Pieszych sfotografowani podczas internowania w Szwajcarii. Za żołnierzami widoczny mural upamiętniający przejście przez szwajcarską granicę w czerwcu 1940 r. z napisem „Ein Eidgenoss 1940”

MIIWŚ

Sew-on badge of the
Independent Carpathian Rifle
Brigade. 1941

Collection of Janusz Górski

✘

Naszywka Samodzielnej
Brygady Strzelców Karpackich.
1941 r.

Kolekcja Janusza Górskiego

After the German attack on the USSR and the signing of special Polish-Soviet agreements, it became possible to organize a Polish army composed of political prisoners who had been arrested earlier in the Soviet occupation zone in eastern Poland and detained in the USSR. The commander of the Polish Armed Forces in the USSR, also released from the Gulag, was General Władysław Anders. Ultimately, six infantry divisions were formed. In two stages in April and August 1942, the army was evacuated to Iran (over 115,000 people went there by November, including around 78,500 soldiers and 37,000 civilians – among whom there were almost 18,000 children) and from September 1942, together with the Polish Army in the Middle East, formed the Polish Army in the East (APW). In July 1943, the 2nd Polish Corps of over 50,000 soldiers was formed out of it. In August and September it was moved to Palestine and Egypt (where Corporal Menachem Begin, future prime minister of Israel, was allowed release from service).

In 1943 the Polish Army was thrown onto the Italian front with the Independent Commando Company making it there in the autumn, having made it through North Africa. At the turn of 1943 and 1944, the 2nd Corps was transported to Italy, becoming part of the 8th British Army. Poles on the Italian front in 1944 played an active role in: defense operations along the Sangro River, a breakthrough of the Gustav Line during the offensive on Rome (taking the fortifications on Monte Cassino and Piedimonte in May), pursuit activities along

the Adriatic coast to Ancona, a breakthrough of the Gothic Line; and in 1945, the attack on Bologna.

Polish troops also took part in opening the second front in Europe on June 6, 1944. In Operation Overlord, the largest air-sea invasion in history, units of the Polish Navy (five ships and eight militarized merchant ships) and the Polish Air Force (eight fighter squadrons and three bomber squadrons) took part. At the turn of July and August, the 1st Armored Division (16,000 soldiers, 380 tanks and 4,000 motor vehicles) were transported to France, commanded by Brigadier General Stanisław Maczek. Battles over nearly nine months led this unit through France, Belgium, Holland and Germany, including: a battle in the Falaise-Chambois and Ormel hills, the operational pursuit of the 7th German Army,

Soldiers of the Polish Independent Carpathian Rifle Brigade posing for a photograph with the Great Pyramids and Great Sphinx at Giza in the background. Also seen in the background are some archaeological excavations. 1941

MIIWŚ

✘

Żołnierze Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich pozują do fotografii na tle piramid oraz posągu Sfinksa w Gizie. W tle widoczne wykopiska archeologiczne. 1941 r.

MIIWŚ

Shooting exercises of the
Independent Carpathian Rifle
Brigade. Latrun in Palestine,
1941

MIIWŚ

✘

Ćwiczenia strzeleckie
Samodzielnej Brygady
Strzelców. Latrun w Palestynie
1941 r.

MIIWŚ

the crossing of the Seine and Somme, the liberation of Abbeville, Ypres, Ghent, Lokeren, St.-Nicolas, Stekene, St.-Gilles, Baarle-Nassau and Breda. Furthermore they attacked Moerdijk with the task of taking control of the two longest bridges in Europe and seizing a bridgehead on the other side of the Meuse (this task could not be carried out because the retreating Germans blew up the bridges) and a few months later, chasing the enemy on the territory of the Reich, crowned by the occupation of Wilhelmshaven, the base of the German Navy.

On September 18, 1944, the 1st Independent Parachute Brigade (as part of the 1st British Airborne Division) commanded by Brigadier General Stanisław Sosabowski, was sent to fight for bridges on the Rhine in the

Netherlands and open the way to the Ruhr Basin; though its soldiers had been training for almost three years for an entirely different mission to support a national uprising in Poland. Until September 26, about 1,600 Polish paratroopers fought in Operation Market Garden, including heavy fighting in the Arnhem-Driel area to hold bridges and cover the retreat of bloodied British units. In October the brigade was withdrawn to England and only in May 1945 was it sent for occupation duty in Germany.

During these battles the Polish 2nd Corps lost about seventeen thousand soldiers and officers (about thirty-six percent of its personnel), including 2,301 killed; the 1st Armored Division lost about five thousand soldiers (about thirty-one percent of its personnel), including 1,053 killed; the 1st Parachute Brigade lost a total of about 400 soldiers (about twenty-three percent of personnel), including forty-seven killed. The total casualties of the Polish Armed Forces in the West amounted to about forty-three thousand soldiers, including 7,608 killed in action or later from wounds sustained in battle. In May 1945, the Polish Armed Forces totalled about two-hundred thousand soldiers, but none of them was invited to take part in the London Victory Celebrations on June 8, 1946.

The Home Army

During World War II, Poles not only fought in foreign lands but also within their occupied country. The Home Army (AK) was an integral part of the Polish Armed Forces and were subordinate to the supreme commander. The first armed underground organizations were established in Poland before the end of September 1939. The Service for Poland's Victory (SZP) was established in Warsaw on September 27. The order to organize the Union of Armed Struggle (ZWZ) – based on the structures of the SZP – was issued in Paris on November 13 by the supreme commander. At the end of June 1940 (after the defeat of France), the leadership of the ZWZ was transferred to Poland. In order to elevate the military union to a national armed force, in which all soldiers in active military service serve, the ZWZ was renamed as the Home Army (without any organizational changes) on February 14, 1942 in London. Included in this action of merging smaller groups into the Armed Forces in the Country, were the Socialist People's Guard (1940), the National Military Organization (1942), the

Soldiers of the Independent Carpathian Rifle Brigade in a trench during fighting near Tobruk. 1941

MIIWŚ

✘

Żołnierze Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich w okopie podczas walk pod Tobrukiem. 1941 r.

MIIWŚ

Peasant Battalions and the National Confederation (1943) and the National Armed Forces (1944).

The main task of the ZWZ-AK was to conduct armed resistance against the German occupiers (intelligence, sabotage and subversion) and to prepare a nation-wide uprising, which was to break out at the moment of the collapse of German defenses. In the face of doubly negative conditions (steadily increasing, stiff resistance from the Wehrmacht and the lack of political agreement between the Republic of Poland and the USSR), the AK leadership decided to conduct Operation Tempest. Regional AK units engaged in open warfare from January to November 1944, as the German-Soviet front approached. The earliest battles took place in Volhynia,

then in Podolia, Vilnius, Białystok, Polesie, Lviv, the Lublin region, Kraków, in and around Warsaw, in Radom, Kielce and Łódź. All AK operations that led to revealing themselves to the Red Army ended with the arrest of Polish officers and the forced enlistment of soldiers into the Soviet-controlled People's Army of Poland.

The Warsaw Uprising of 1944 ended after two months of heroic fighting. The insurgents did not receive any effective help from the Soviets. Though it was justifiable militarily, great power politics prevented it – Stalin was doing everything to prevent the reconstruction of a sovereign and democratic Poland. Facing the Red Army's occupation of the entire territory of pre-war Poland, the last commander of the AK Brigadier General Leopold Okulicki issued an order in Częstochowa on January 19, 1945 to disband the organization. In the spring of 1944, the Home Army numbered over 350,000 sworn soldiers.

In March 1945, fifteen leaders of the Polish Underground State, lured by the promise of peace negotiations, were treacherously arrested by the NKVD. They were immediately transported by plane to Moscow and after several weeks of investigation, they were tried in June. On-call Soviet judges, who had convicted the "old" Bolsheviks in Stalinist show trials in the 1930s, gladly deprived the undisputed leaders of the Polish nation of their freedom. This took place during the negotiations on the establishment of the Soviet-sponsored Polish Provisional Government of National Unity, under the patronage of: the Minister of Foreign Affairs of the USSR Vyacheslav Molotov, the British Ambassador to Russia Sir Archibald Clark Kerr, and the U.S. Ambassador to Russia Averell Harriman.

Monte Cassino Commemorative Cross. 1944

Collection of Janusz Górski

×

Krzyż Pamiątkowy Monte Cassino. 1944 r.

Kolekcja Janusza Górskiego

Stalin's Polish Army

A separate chapter in the history of the Polish armed forces was written by units formed by the order of Joseph Stalin starting in May 1943. The Polish 1st Tadeusz Kościuszko Infantry Division was created as the initial unit of the Polish People's Army on August 10, 1943. It was expanded into the 1st Polish Corps on March 16, 1944, then transformed and later renamed on July 29, 1944 into the 1st Polish Army. On August 8, 1944, the 2nd Polish Army was also created. All of these units were military and politically subordinate to the USSR and in direct opposition to the plans of the Polish government-in-exile. The commanding officers had either served in the Polish Army and then recruited by the NKVD while in Soviet captivity in 1939–1941, or were specially delegated Red Army officers and graduates of separate courses and officers' schools. The commander of the 1st Division and the 1st Army was Brigadier General Zygmunt Berling (Stalin granted him the rank of general). The soldier's ranks were filled by exiles who failed to join the Polish Army that had been evacuated to Iran a year earlier or Poles living on Polish territory gradually occupied by the Red Army starting in the second half of 1944. Polish troops on the Eastern Front fought against German armies in Ukraine, Belarus, and the territories of Poland, Germany and Czechoslovakia.

By the end of military operations, the total casualties of the Polish Army fighting alongside the Red Army amounted to over sixty-seven thousand, including approximately seventeen thousand killed; Stalin treated Berling's soldiers as cannon fodder. In May 1945, the Polish People's Army amounted to about 370,000 soldiers. The "Polish authorities" installed by the Soviets west of the German-Soviet "friendship border" of 1939, could carry out conscriptions there, although they were boycotted in anticipation of the return of the legitimate government from London.

Seeking to organise a pro-Soviet resistance movement in areas occupied by the Third Reich, Stalin gave permission for the reconstruction of a communist organisation in Poland. Consequently, in January 1942, the Polish Workers' Party was formed. Its military wing was the People's Guard (GL). This organisation had little support in Polish society. By the end of 1943, it had several thousand members. The Soviet authorities allowed it to be active only in Polish territories that prior to 22nd June

1941 had already been under German occupation. Territories to the east of the river Bug were considered in Moscow to be the concern of Soviet Partisan Headquarters. In January 1944, the GL changed its name to the People's Army (AL). As the Red Army neared the river Bug, the ranks of the AL grew, but it never had more than several thousand members, including some 2–3,000 partisans. The most spectacular anti-German military actions of this underground movement faction occurred in 1944. Then, with the arrival in Polish territories of the Red Army and Polish Army, the AL detachments were disbanded.

The Sovereign Polish Authorities

The Polish government, unlike most of the governments of countries invaded by Germany, never surrendered to the aggressors or disgraced themselves through collaboration with the occupation authorities. After the attack of the USSR, on September 17, 1939, the president of Poland, the supreme commander of the Polish Army and the Polish government, left the country. The Polish authorities intended to get to France through Romania and there, with the help of Western allies, coordinate the further struggle for the liberation of the homeland.

However, the hopes of President Ignacy Mościcki, Marshal Edward Śmigły-Rydz and Prime Minister Felicjan Sławoj Składkowski, went up in smoke. The Romanian authorities, under pressure from Berlin, Moscow and Paris, demanded that the Polish authorities waive their sovereign state prerogatives (Germans and the Soviets – because they were intent on annihilating the Polish state, and the French – because they did not want to cooperate with people disgraced by military disaster, but to whom they had treaty obligations). When the Poles did not meet these demands, they were forcibly interned.

This regrettable fact, however, was not the end of Polish legal statehood. According to Article 24 of the Constitution of the Republic of Poland (the so-called April Constitution of 1935) in wartime, the president of Poland was authorized to appoint his successor. After some turmoil (the original candidate, Major Bolesław Wieniawa-Długoszowski, the Polish ambassador in Italy, was rejected due to the intrigues of the

General Władysław Sikorski
decorating Mieczysław
Lendzki – a mechanic of
303 Squadron. Great Britain,
1940–1943

MIWŚ

✘

General Władysław Sikorski
odznacza Mieczysława
Lendzkiego – mechanika
Dywizjonu 303. Wielka Brytania,
1940–1943

pre-war political opposition and the repeat pressure of the French government), Władysław Raczkiewicz became president at the end of September. A few days later, the new president appointed General Władysław Sikorski as Prime Minister, and he formed a coalition cabinet, and was also appointed Commander-in-Chief soon after.

Until December 1939, Polish authorities operated in Paris, and later in Angers, where they held extraterritoriality status. After the fall of France, the president, supreme commander and government moved to London and there they exercised legal power, until the disgraceful withdrawal of recognition by the United Kingdom and the United States on July 6, 1945.

After the catastrophic plane crash at Gibraltar in July 1943, in which General Sikorski was killed, Stanisław Mikołajczyk became Prime Minister, and General Kazimierz Sosnkowski the Commander-in-Chief. Due to the criticism of the allies' passivity in the face of the Warsaw Uprising, General Sosnkowski was replaced in September 1944 by General Tadeusz Bór-Komorowski (who was in German captivity from October 5, 1944 to May 5, 1945, and his duties for much of that time were carried out by General Władysław Anders). After the resignation of Prime Minister Mikołajczyk in November 1944, he was replaced by Tomasz Arciszewski.

Polish female pilots at a Royal Air Force base. From the left: Anna Leska, British pilot Pauline Gower, Barbara Wojtulanis and Jadwiga Pitsudska. 1943

MIIWŚ, collection of Stefan Bałuk

✘

Polskie pilotki w bazie Royal Air Force. Od lewej Anna Leska, Brytyjka Pauline Gower, Barbara Wojtulanis oraz Jadwiga Pitsudska. 1943 r.

MIIWŚ, kolekcja Stefana Bałuka

The Phenomenon of the Polish Underground State

During the war, the Polish state did not just exist in exile. Its secret structures, subordinate to the Polish Government-in-exile, also functioned in the territories occupied by Germany and the USSR. The Polish Underground State (the term was first used in the underground press in January 1944) operated from September 1939 (the creation of the Service for the Victory of Poland) until July 1945 (the self-dissolution of the Council of National Unity and the Government Delegation to the Country).

The underground state developed thanks to the broad support of loyal Polish citizens and the agreement of the most important political parties, which had been in the political opposition until the start of the war. These included the Polish Socialist Party, Peasant Party and National Party; these were represented in the Main Political Council, part of the Service for Poland's Victory. The organization evolved and changed names numerous times between October 1939 and July 1945: the Main National Defense Council, the Political Coordination Committee of the Government Delegation to the Country, the National Political Representation, and finally, the Council of National Unity.

The Government Delegate for Poland governed the underground civil administration in the country (in the rank of deputy prime minister from May 1944) on behalf of the authorities in London. By the end of the occupation, the administration consisted of more than a dozen departments. The most important tasks of the Polish Underground State were: expanding the struggle for independence and sovereignty of the country and for its defense after the war, maintaining continuity of state institutions, supporting the care of especially persecuted fellow citizens (including Jews), organizing underground teaching – especially secondary and higher education prohibited by the Germans, ensuring the undisturbed seizure of power after the end of hostilities and preparing political and economic reforms in a democratic spirit.

During the occupation, the emissaries of the Polish Underground State informed the Polish government in London about German genocide against the Jews – both Polish and foreign citizens brought to the territories of occupied Poland. This information

was provided by the Polish government to the governments of allied powers. As early June 1942, Prime Minister Sikorski, in a radio address broadcast by the BBC, presented the situation of the Jewish population in occupied Poland and asked the Allies to bring the Germans to account for the crimes they had committed. In December 1942, the Polish ambassador in London, Edward Raczyński, gave the governments of the signatory states of the Declaration of The United Nations an official diplomatic note from the Government of Poland. In response, these governments announced a joint declaration in London, Washington and Moscow condemning German crimes. Legendary courier from Warsaw and emissary of the Polish Underground State Jan Karski even met with President Franklin Delano Roosevelt in July 1943. Poland's dramatic appeals to exert real pressure on the criminals (e.g. the threat of retaliatory bombings) remained unanswered.

The penalty for assisting Jews in occupied Poland was death. The Governor-General of occupied Poland Hans Frank issued the regulation on October 15, 1941. Nevertheless, there were many courageous people who decided to help the persecuted. Though more than 6,700 Poles have been honored

Polish ORP Dzik (Boar)
Submarine entering port after
a patrol in the Mediterranean
Sea – characteristically flying
the Jolly Roger flag. Winter, 1944

MIIWŚ, collection of Stefan Bałuk

×

ORP Dzik wpywający
do portu po patrolu na Morzu
Śródziemnym – na szczycie
charakterystyczna bandera
„Jolly Roger”. Zima 1944 r.

MIIWŚ, kolekcja Stefana Bałuka

Polish ORP Garland Destroyer covered with ice, escorting a convoy near Murmansk. Winter, 1942

MIIWŚ, collection of Stefan Batuk

✘

Niszczyciel ORP Garland pokryty lodem podczas eskorty konwoju w okolicach Murmańska. Zima 1942 r.

MIIWŚ, kolekcja Stefana Batuka

as Righteous Among the Nations since 1963, this does not reflect the scale of the aid. The current estimates of Polish historians (Teresa Prekerowa and Władysław Bartoszewski) indicate that most probably it was about 300,000 Poles who helped. Some of them suffered a cruel death, often together with their families. One such shocking case is the fate of the Ulma family, who on March 24, 1944, were murdered by German police posted in Łańcut. In addition to the eight Jews from the Didner, Goldman and Grunfeld families whom they had hidden, the Germans shot Józef Ulma, his wife Wiktoria (nine months pregnant) and six children: Stanisława (8 years old), Barbara (6), Władysław (5), Franciszek (4), Antoni (3) and Maria (1).

Private civic initiatives also led to the institutionalization of assistance actions. On September 27, 1942, Zofia Kossak-Szczucka and Wanda Krahelska-Filipowicz founded the “Konrad Żegota” Temporary Committee for Assistance to Jews. On December 4, 1942, this committee was transformed into the Council for Aid to Jews – Żegota. The main centers of the Council subordinate to the Polish Government-in-exile, were located in Warsaw, Kraków and Lviv. Żegota’s activity consisted in organizing help in the form of food, medicine and clothes as well as searching for safe hiding places and providing “Aryan” documents. Around 4,000 Jews in hiding received material support from Żegota, and about 50,000 false documents were furnished.

The Catholic Church in Poland gave invaluable assistance in issuing fictitious birth certificates and sheltering many Jews in its monasteries. It is also worth mentioning the efforts of Irena Sendler, who directed the children’s section of Żegota in Warsaw (in 1965 she was honored with the Righteous Among the Nations medal, in 1983 she planted a tree in the Forest of the Righteous, and in 1991 she received honorary Israeli citizenship), where she managed save over 2,000 Jewish children led out of the Warsaw Ghetto. Most of them were placed in Polish families. Several hundred were saved thanks to the help of Sister Matylda Getter, the mother provincial of the Franciscan Sisters of the Family of Mary in Warsaw (Congregatio Sororum Franciscanum Familiae Mariae) – these children survived the war in orphanages and monasteries belonging to the congregation, among others in Anin, Białołęka, Chotomów, Płudy and in Warsaw itself. About two-hundred other children were sent to the Father Boduena Home, an orphanage of the Municipal Welfare Department in Warsaw, and about one-hundred teenagers ended up in the underground resistance.

The Criminal Nature of the German and Soviet Occupations

All of the political and military actions of the Poles to regain independence and sovereignty, conducted in 1939–1945, took place in conditions of unusually brutal war campaigns rolling through Polish lands and cruel occupations of Poland’s territory. Regular military operations conducted by the *Wehrmacht* and the Red Army

Forming of rifle brigades.
Totskoye, 1941

Photo W. Ostrowski, MIIWŚ, collection
of Stefan Batuk

✘

Formowanie się brygad
strzeleckich. Tockoje 1941 r.

Fot. W. Ostrowski, MIIWŚ, kolekcja
Stefana Batuka

in Poland were characterized by numerous attacks on public infrastructure (even hospitals) and the mass murder of prisoners of war and the civilian population; these were in violation of the laws of war and regulations on the treatment of prisoners adopted at the Hague Convention of 1907 and the Geneva Convention of 1929.

The American journalist and filmmaker, Julien Bryan, found himself in besieged Warsaw from September 7–21, 1939. After returning to the United States, his unique and shocking photographs were published in *Life* and *Look* magazines, and then later in the form of an album. They are piercing images of massacred, dead and desperate people, who lost everything that

was most important to them in a matter of moments, and also the destroyed buildings of the city by German bombing. A Photo of Kazimiera Kostewicz, crying over her sister's lifeless body, became one of the symbols of September 1939. The short documentary *Siege*, filmed by Bryan in Warsaw, was released in 1940.

Before the suppression of the last centers of resistance of regular units of the Polish Army, Germany and the Soviet Union signed the Treaty of Friendship, Cooperation and Demarcation on September 28, 1939 (an amendment to the Molotov-Ribbentrop Pact signed in August). In it they assert that the Polish state had ceased to exist as result of its disintegration, proceeded

6th Infantry Division Women's Auxiliary Service taking the oath. Shahrissabz, 1942

MIIWŚ, collection of Stefan Batuk

✘

Uroczyste składanie przysięgi Pomocniczej Służby Kobiet 6. Dywizji Piechoty. Shahrissabz, 1942 r.

MIIWŚ, kolekcja Stefana Batuka

Colonel Raczkowski analyses the situation as the 3rd Carpathian Rifle Division is engaged in combat. Italy. 1944

Photo Władysław Choma, MIIWŚ, collection of Stefan Bałuk

✘

Pułkownik Raczkowski analizuje sytuację w czasie walk 3. Dywizji Strzelców Karpackich. Włochy 1944 r.

Fot. Władysław Choma, MIIWŚ, kolekcja Stefana Bałuka

to determine the new shape of the territory, and also promised each other the closest cooperation in combating all Polish aspirations for independence. During the first weeks of occupation, breaking all the rules of international law and war, Germany and the Soviet Union decreed the annexations of Polish territories and of the Free City of Gdańsk, and the Reichstag passed a law on the legal recognition of reunification with the Reich. On October 8, Chancellor Adolf Hitler issued a decree on the division and administration of the eastern territories. A further decree was issued on October 12, on the administration of the occupied Polish territories (creation of the General Government). On 1 November the Supreme Soviet of the USSR adopted a resolution to

join “Western Belarus” to the Belarusian SSR. In addition, the two aggressors transferred parts of the Polish territory to third countries: on October 26 the USSR signed an agreement with Lithuania to incorporate the city and region of Vilnius (on August 3, 1940, all of Lithuania was annexed by the USSR), and on November 21, Germany signed an agreement with Slovakia on the incorporation of 52 communes in the Spiš and Orava regions. It can be said without exaggeration that it was the fourth partition of the Republic of Poland (the first three were carried out from 1772–1775).

Within a few weeks of the German invasion of the USSR on June 22, 1941, the entire territory of the Republic of Poland came under German occupation: Białystok District was incorporated into the Reich; Lwów, Stanisławów and Tarnopol Voivodships into the General Government as the District of Galicia; finally, the remaining areas to the *Reichskommissariat* Ukraine and Reich Ministry for the Occupied Eastern Territories. This situation lasted until the beginning of 1944, when the Red Army gradually began to occupy Poland. By early May 1945, the entire territory of the Republic of Poland was under the control of the USSR. The eastern boundary was dictated by Stalin to the Polish puppet government, the Polish Committee of National Liberation (PKWN), and codified in the “Agreement on the Polish-Soviet Border”, signed in Moscow on July 27, 1944, although the PKWN had no authority to conclude such an agreement. Another agreement on the course of the Polish-Soviet border was concluded

Sew-on badge of the Polish Army in Great Britain, 1941–1944

Collection of Janusz Górski

×

Naszywka Wojska Polskiego w Wielkiej Brytanii, 1941–1944

Kolekcja Janusza Górskiego

Stamps issued by the Polish Government in Exile, 1941–1943

Collection of Janusz Górski

×

Znaczkę wydane przez Rząd Polski na Emigracji, 1941–1943

Kolekcja Janusza Górskiego

Half-Track armoured personnel carriers on the side of the road, probably belonging to a sapper company of Gen. Stanislaw Maczek's 1st Armoured Division, France, 1944

MIIWŚ

✘

Stojące na poboczu drogi transportery opancerzone Half-Track M3A1 prawdopodobnie z dywizyjnej kompanii saperów 1. Dywizji Pancерnej gen. Stanisława Maczka. Francja 1944 r.

MIIWŚ

by the PKWN in Moscow in August 1945. The new border of western Poland was then arbitrarily drawn by the Soviets, Americans and the British during the Potsdam conference on August 2, 1945.

The entire German and Soviet occupation of Poland was marked by violence and crimes. In 1946, the International Military Tribunal in Nuremberg described the German crimes as: planning, commencing and conducting an aggressive war; murders carried out on prisoners of war and civilians; mass extermination in camps; demonstrative executions; street roundups; slave labor; displacement of the population; deliberate demolition of cities, villages and housing estates; plundering

of cultural property and destruction of the treasures of national culture; denationalization and Germanization; political, racial and nationalist persecution; destroying all traces of Polish culture and art.

The long-term goal of German policy in the occupied and annexed territories of the Republic of Poland was their Germanization. The process would start in areas incorporated into the Reich, then move to the General Government region, then to more economically attractive areas further to the east. The Germans divided the citizens of Poland according to Nazi racial criteria: at the bottom of the ladder were Jews, on the second rung were ethnic Poles, next were Belarusians,

Polish 1st Armoured Division tanks prepared for rail transportation during exercises in Great Britain. 1944

MIIWŚ, collection of Stefan Bałuk

✘

Przygotowanie czołgów 1. Dywizji Pancernej do transportu kolejowego w trakcie ćwiczeń w Wielkiej Brytanii. 1944 r.

MIIWŚ, kolekcja Stefana Bałuka

followed by the artificially categorized *Goralenvolk* (Polish Highlanders), Lithuanians and Ukrainians, and highest, the *Volksdeutsche*, non-citizen Germans living outside of the Reich.

According to this division, the Jewish citizens of Poland were the first ones destined for mass extermination, ethnic Poles were mainly to be exploited as forced laborers, and subsequently resettled to some unspecified east. Slavic minorities, Highlanders loyal to Germany, and Lithuanians, found themselves under special protection. On the other hand, the *Volksdeutsche* (depending on the category) were to receive the full rights of citizens of the German Reich (*Herrenvolk*) in the future. The development of events during and after the war was foreseen in the *Generalplan Ost* (Master Plan for the East). It was set into motion by virtue of a decree by Hitler on October 7, 1939, creating the office of Reich Commissioner for the Consolidation of German Nationhood, with SS chief Heinrich Himmler at its head.

The Germans began to implement their plans for the Polish territories with massive secret executions – without any court rulings – of the population. They especially targeted the intelligentsia, political and social activists of Pomerania, Silesia and Greater Poland. The executioners were members of the *Einsatzgruppen* of the German police, local Germans from *Selbschutz*, and even soldiers of the *Wehrmacht*. Later, overt and secret executions – mainly members of underground organizations – intensified in the General Government (including in Warsaw and the surrounding areas). Executions were also carried out during pacification actions in villages (sometimes people were burned alive).

The most important role in implementing of the German policy of the extermination of Polish society was played by the system of camps, which after the outbreak of the war began to develop quickly and acquired a genocidal character. The camps were subordinated to the Reich Security Office (*Reichssicherheitshauptamt*), the SS and Main Economic Management Authority (*Wirtschaftsverwaltungshauptamt*) and the Concentration Camp Inspector (*Führungs und Aufsichtshauptamt – Inspektion der Konzentrationslager*). In occupied Poland, the Germans established four concentration camps: the Auschwitz-Birkenau-Monowitz complex, Majdanek, Płaszów and Warsaw. While Auschwitz-Birkenau and Majdanek were both extermination

and labor camps; four separate extermination centers – Kulmhof, Belzec, Sobibor and Treblinka; as well as many detention, resettlement and transit camps, forced and special labor camps, were introduced.

The first transport of 135 Poles from Gdańsk reached the new German Stutthof camp on the same day that it opened, September 2, 1939. A completely unheard-of German action carried out at the beginning of the occupation was the arrest and deportation of over 170 professors from Kraków (mainly from the oldest university in Poland, the Jagiellonian University) to the concentration camp in Sachsenhausen. Some of them were murdered or died of exhaustion. These were but a fraction of a large number of Polish intellectuals targeted by the Germans (victims of the *Intelligenzaktion*)

A group of officers of the Legionów Home Army 2nd Infantry Regiment after a meeting with the Cichociemni (Silent Unseen) in AK Kielce-Radom District, 22nd September 1944

MIIWŚ

✘

Grupa oficerów 2. Pułku Piechoty Legionów Armii Krajowej po spotkaniu z cichociemnymi na terenie Okręgu Kielecko-Radomskiego AK. 22 września 1944 r.

MIIWŚ

Julian Czuba 'Marian's' Peasant Battalions special unit during exercises in a forest near Radzyń Podlaski. Lublin region, March 1944

MIIWŚ

✘

Oddział specjalny Batalionów Chtopskich Juliana Czuby ps. „Marian” w czasie ćwiczeń w lasach w powiecie Radzyń Podlaski. Lubelszczyzna, marzec 1944 r.

MIIWŚ

and also included the Catholic clergy¹. The Germans were vicious towards the Poles who most strongly identified with their nation, representing its ruling class.

Founded on the initiative of the SS-Obergruppenführer Erich von dem Bach-Zelewski, *Konzentrationslager Auschwitz* was built in spring 1940. In the following years, this camp was transformed into a complex, which grew to unprecedented proportions. Its first prisoners

¹ Particularly those sent to Dachau – out of 2,720 Catholic priests imprisoned in the camp 1,780 were Poles, and 868 of them died.

were 728 Poles arrested for political crimes as part of the “emergency pacification action” (*Ausserordentliche Befriedungsaktion*) carried out in the General Government. One of the prisoners of KL Auschwitz was later canonized as a saint of the Catholic Church, Franciscan friar, Father Maximilian Maria Kolbe, who sacrificed his life for a fellow prisoner.

Another prisoner, Witold Pilecki, allowed himself to be arrested in September 1940 in order to get into Auschwitz and establish a military conspiracy there. Its main task was to prepare a great revolt of prisoners. Pilecki, who was in the camp under an assumed name and constant threat of discovery, escaped the camp in the spring of

Soldiers of Józef Wyrwa ‘Stary’s’ National Armed Forces sub-unit during the concentration of forces near Końskie, Kielce region, summer 1944

Karta Center

✘

Żołnierze Narodowych Sił Zbrojnych z pododdziału Józefa Wyrwy ps. „Stary” w czasie koncentracji w rejonie Końskich. Kielecczyzna, lato 1944 r.

Ośrodek Karta

Home Army soldiers during
Operation Tempest. Biłgoraj,
29th July 1944

Biłgoraj District Museum / photo:
E. Buczek

✘

Żołnierze Armii Krajowej
podczas akcji „Burza”.
Biłgoraj, 29 lipca 1944 r.

Muzeum Ziemi Biłgorajskiej /
Fot. E. Buczek

1943. As a Home Army soldier, he fought in the Warsaw Uprising in 1944. After the capitulation, he was held in German POW camps in Lamsdorf and Murnau, and after the war he joined the Polish II Corps in Italy. There, in 1945, he wrote down his famous report on his nearly three-year stay in Auschwitz. In 1946, as a captain, he returned to Poland with a secret mission of establishing contact with the independence underground. He was arrested by operatives of the Ministry of Public Security, and after a long period of interrogation and torture, was sentenced to death and murdered with a shot to the back of the head in the Mokotów Prison in Warsaw.

The fate of the majority of Polish Jews ended in the German camps from 1942–1944. They were usually murdered immediately after arriving, while a small remnant was temporarily allowed to live to work on disposing of the bodies and cleaning up the things left behind. Many Polish Jews also died in individual and mass executions in homes and in ghettos. A similar fate befell Polish Roma and Sinti and all mentally ill and old people². Mass killing of people took place within the framework of the powers granted in the form of oral or written orders by the leaders of the Third Reich with Adolf Hitler, Hermann Göring, or Heinrich Himmler in the lead. Germany derived concrete financial benefits from the procedure of organized plundering of their victim's wealth.

The discovery of the graves of Polish officers by the Germans in spring 1943 and the amplification of the Soviet crime committed in the Katyń Forest, made them realize how important it was to hide the truth about their own crimes from the world. Crematoria served this in the camps to eliminate the bodies of those killed. Other masking activities were conducted as part of an extensive campaign marked with the code name 1005. The verbal camouflage of the crime used by the German bureaucracy also served to blur its traces. In classified documents, the mass murder of people was referred to as “special treatment”, “purge”, “exclusion”, “executive activity” or “direct action”. To the same end, operational codenames were used, such as: “Malaria Action”, “Harvest Festival”, “Altona”, “February” or “Nuremberg”. The bodies of the murdered were called “figures”.

A particularly refined racial crime was to take away children deemed suitable for Germanization from their parents. Of about 200,000 of the children kidnapped during the war, only about 30,000 were found after hostilities had ended. The German resettlement was coordinated by the Office for the Displacement of Poles and Jews (*Amt für Aussiedlung von Polen und Juden*), renamed the Resettlement Center (*Umwandererzentralstelle*). The Germans massively displaced Poles from Silesia, Greater Poland and Pomerania, from the regions of Radom, Dębica and Lublin, as well as from the Zamość region. Another manifestation of the German terror against the inhabitants of Polish cities were random round-ups, in which victims – like slaves

² For example, those staying in institutions in Chełm, Kobierzyn, Choroszcz, Dziekance, Kocborów, Kochanówek, Obrzyca and Zofiówka

Patrol led by Stanisław Jankowski 'Agaton' of Pięść (Fist) battalion in Casimir the Great Square, on their way to Śródmieście. 1st August 1944

MIIWŚ, collection of Stefan Bałuk

✘

Patrol porucznika Stanisława Jankowskiego „Agatona” z batalionu „Pięść” na pl. Kazimierza Wielkiego w drodze do Śródmieścia. 1 sierpnia 1944 r.

MIIWŚ, kolekcja Stefana Bałuka

Mordechai Anielewicz
(1919–1943) – commander of the
Jewish Combat Organisation,
leader of the Warsaw Ghetto
Uprising

MIIWŚ, collection of Stefan Batuk

✘

Mordechaj Anielewicz
(1919–1943) – dowódca
Żydowskiej Organizacji Bojowej,
przywódca powstania w getcie
warszawskim

MIIWŚ, kolekcja Stefana Batuka

from Africa centuries earlier – were sent to forced labor in the Reich. Among the deportees were many juveniles, some as young as twelve.

The Germans planned to liquidate Warsaw as the center of Polish identity and transform the capital city into a provincial German city. The preliminary stage was the ban on the reconstruction of buildings destroyed during the siege of the city in September 1939, followed by the destruction of the Warsaw Ghetto after the suppression of the 1943 uprising and the rest of the city after the fall of the Warsaw Uprising in 1944. The Germans interfered with religious practices and persecuted the clergy, plundered and destroyed cultural goods, liquidated centers of intellectual and artistic life, and transformed Polish lands into an international cemetery where the ashes of most European Jews rest, along with many hundreds of thousands of Soviet soldiers, thousands of Italians, and several thousand French and British prisoners of war.

German racial policy and occupational lawlessness led to the phenomenon of *szmalcownictwo* – blackmailing and extorting ransom from Jews in hiding or reporting them to the Germans. The Polish Underground State treated this phenomenon as ordinary banditry. It was clearly written in the underground press that “Every Pole who cooperates with their [German] murderous action, whether by blackmailing or denouncing Jews, whether exploiting their terrible position or participating in looting, commits, a grave crime against the rights of the Republic of Poland and will be punished immediately”. Underground courts that issued sentences on behalf of the Polish State sentenced these criminals to death, carried out by special units of the Home

Army. The racist German system and the application of the “divide and rule” principle, contributed to the mass murders committed on the Polish population by Ukrainian nationalists in Volhynia and Galicia in 1943–1944. As a result of this barbaric “wild genocide”, tens of thousands of people were killed. The anti-Polish action of the Ukrainian Insurgent Army (UPA) was an ethnic cleansing, which led to permanent changes in the national structure of the south-eastern areas of Poland.

The long-term goal of the USSR’s policies in the occupied and annexed territories of Poland was their Sovietization and de-Polonization. In the areas occupied and annexed by the USSR, all Polish citizens, regardless

People’s Army subversive group.
Lublin region, 1944

MIIWŚ

✘

Grupa dywersyjna Armii
Ludowej. Lubelszczyzna, 1944 r.

MIIWŚ

Polish and Red Army soldiers
with Artus Court in the
background, Gdańsk. March 1945

MIIWŚ, collection of Stefan Batuk

✘

Żołnierze Polscy i Armii
Czerwonej na tle Dworu Artusa
w Gdańsku. Marzec 1945 r.

MIIWŚ, kolekcja Stefana Batuka

of their ethnicity, were subjected to brutal repression, especially on the basis of: political views (loyalty to the Polish state and all anti-communist attitudes), affluence (the wealthier the worse), the place of residence (the border zone along the demarcation line between Soviet and German spheres of influence), and profession (police-men, judicial employees, professional soldiers, foresters). Stalin's apparatus of violence tried to break social morale and destroy all forms of resistance at the root.

At the beginning of the war, about 250,000 Polish soldiers and policemen were taken into Soviet captivity. Approximately half of the prisoners (including all police officers and army officers) were transferred to NKVD

concentration and labor camps, a small number were murdered on the spot, and the rest released. Shortly after the Red Army occupied the eastern provinces of Poland in September 1939, Polish citizens who were considered a “counter-revolutionary element” or “undesirable”, began to be sent to Soviet prisons and camps, sentenced under paragraph 58 of the Criminal Code of the USSR. As in the case of the German invader, political and social activists, officers, and especially the Border Protection Corps, were first in line for arrest. Up until the outbreak of war between Germany and the Soviet Union, about 100,000 people had been imprisoned.

Acting on the recommendation of the highest state authorities (decision of the Political Bureau of the Central Committee of March 5, 1940 – signed personally by Stalin), the NKVD began the systematic execution of prisoners from camps in Kozielsk, Starobielsk and Ostashkov and from prisons in West Belarus and Ukraine. They were all either captured policemen and Polish Army officers (mostly reserve officers, i.e. people enlisted into the army in connection with the outbreak of war, and civilians from various professions requiring at least secondary education). In total, at least 25,000 people were murdered: over 14,000 prisoners from the aforementioned camps were killed and buried in Katyń, Kharkov and Kalinin (today Tver) and about 10,000 prisoners in Bykovo near Kiev and Kurapaty near Minsk. Mass murders also occurred during the evacuation of Soviet prisons in summer 1941. The tragic fate of many prisoners remains unknown to this today.

From 1939–1941, the Soviets carried out four mass deportations to the East to Siberia and Central Asia. It started in February 1940 with military settlers, state officials, then through to April 1941 it covered civil servants, military officers, police officers, and other public workers, social activists, merchants, industrialists and bankers. Families were not spared either, especially of those persons previously arrested by the NKVD, or detained while trying to illegally cross the Soviet border. In that summer, deportations were extended to refugees from central and western Poland who came to the East during the war of 1939. Finally, in May–June 1941 attention turned to intellectuals (including people with at least a secondary education), other refugees, railway workers, skilled workers and craftsmen. According to Soviet data, in total about 325,000 Polish citizens were deported: 210,000 Poles, 70,000 Jews, 25,000 Ukrainians and 20,000 Belarusians.

The Soviets persecuted churches regardless of religion, although mainly Roman Catholic, as a mainstay of Polish identity. To this end, about 150 priests were murdered, and twice that many were transported to the East. Also, all priests were subjected to surveillance, numerous churches were desecrated, worship was limited to only the inside of churches, teaching religion before the age of 18 was banned, and church institutions were robbed. In 1940 and 1941, about 150,000 Polish citizens of draft age were forced into the regular units of the Red Army and sent to war against Finland in 1940, and then against Germany. About 100,000 people were incorporated into the engineering battalions of the Red Army.

As a result of the signing of the agreement between the Polish and Soviet governments (Sikorski–Majski Agreement of July 30, 1941), the remaining Polish citizens were released. This action was halted in mid-1942. In 1943, as a result of “passportization” (the re-enforced imposition of Soviet citizenship), several thousand Poles were sent to labor camps again. After the Red Army crossed Poland’s pre-war border in January 1944 and in the following years, the Soviet apparatus of repression continued the policy of 1939–1941. The victims of these actions were mainly soldiers of the underground Home Army. In the so-called “Augustów manhunt” in July 1945, about 2,000 people were arrested, of which 600 went missing without a trace. It is estimated that about 50,000 people were deported to the labor camps from the territories incorporated into the USSR and about 40,000 from post-Yalta Poland. Some of those who survived did not return home until a few years after Stalin’s death in 1953. No Soviet criminal was ever tried for the deaths of Polish citizens.

The Scale of Losses Suffered by Poland During World War II

Although Poland belonged to the victorious, anti-Hitler coalition, it emerged from the Second World War as a country without its sovereignty and territorially truncated. It became a client state of the Soviet Union for decades and irretrievably lost the cities of Lwów and Wilno, both extremely valuable to the national culture and heritage. As a result of war and occupation, Poland suffered huge losses in people,

Umarli świadczą o istocie bolszewizmu:

KATYŃ—MIEJSCEM PIELGRZYMEK DELEGACJI Z CAŁEJ EUROPY

Dałesa lista ofiar krwawych katów kremłowskiich. Polonia smoleńska i przedstawiciele świata pracy z Gen. Gub. składają wieniec na grobach masowych w Katyniu

national wealth and cultural achievements. If they are taken proportionally to the size of the population, Poland suffered the largest losses among all countries in the Second World War. Almost all Polish Jews died, the intelligentsia (doctors, lawyers, teachers and engineers) was painfully decimated, and large landowners practically ceased to exist.

To this day, there is no precise data on this subject, which results from many reasons. These include the mass character of the crimes, the anonymity of the victims and the obliteration of the evidence by the perpetrators; the extreme example of which is the victims of gas chambers, immediately burned in crematoria,

The German-published wall newspaper *Nowiny* in a Polish village during the occupation, June 1943. This issue includes a list of those murdered in Katyn (591 people). It is the third successive issue of *Nowiny* listing the names of Katyn Massacre victims

MIIWŚ

×

Wydawana przez władze niemieckie podczas okupacji, przeznaczona dla mieszkańców wsi gazeta ścienna „Nowiny” z czerwca 1943 r. Numer zawiera listę osób zamordowanych w Katyniu (591 osób). Jest to trzeci z kolei numer „Nowin” ujawniający nazwiska ofiar

MIIWŚ

then their remains obliterated in industrial grinders. The shifting of borders was another factor especially given that the borders from 1939–1989 were heavily guarded, and foreign contacts limited as much as possible. There also was large-scale population displacement – apart from resettlements and deportations, after the war there were “repatriations” of Polish citizens from East to West and vice versa. Finally, the communist political system itself played a role, by limiting the freedom of research, access to archival sources and censoring publications, and also sowing fear in witnesses against the disclosure of facts uncomfortable for the communist authorities. The regaining of freedom and sovereignty after 1989 allowed Poland to finally begin formerly banned studies on Soviet crimes, however the passage of time meant that many witnesses were already gone. Therefore, despite the efforts made in recent years, many victims of Nazi and Stalinist regime repression are still unknown. This is also the case for material losses. The only wide-ranging study on Polish war losses prepared by the Bureau of War Compensation and issued in January 1947 (Report on losses and war damages of Poland in 1939–1945), is far from exhaustive. Whereas later studies on losses and war damage are an important supplement to our knowledge, they refer only to specific issues. These include the “Report on the War Losses of Warsaw” from 2004, developed by the team headed by Wojciech Falkowski; the “Report on the War Losses in Poznań in 1939–1945” from 2008, edited by Andrzej Sakson and Andrzej Skarzyński and “Personal Losses and Victims of Repressions under Two Occupations” in 2009, edited by Tomasz Szarota and Wojciech Materski. A report prepared by a team of historians and architects commissioned by Warsaw’s then Mayor Lech Kaczyński clearly shows that the capital of Poland “suffered the highest percentage of losses during World War II of all European cities”. According to the Polish Institute of National Remembrance, in 1939–1945, the total loss of Polish citizens under German occupation amounted to about 5.5 million people (including about 2.8 million Polish Jews, of which nearly 1.9 million were killed in concentration camps). Estimates of the Polish victims of the USSR amount to no less than 150,000 dead.

Bibliography

1939–1945 *War Losses of Poland*, ed. Roman Nurowski, Warsaw, Zachodnia Agencja Prasowa, 1960.

Bartoszewski Władysław, *The blood shed unites us; pages from the history of help to the Jews in occupied Poland*, Warszawa, Interpress, 1970.

Eberhardt Piotr, *Ethnic Groups and Population Changes in Twentieth-Century Central-Eastern Europe: History, Data, Analysis*, translated by Jan Owsinski, London, Routledge, 2015.

Eberhardt Piotr, *Political Migrations In Poland 1939–1948*, Warsaw, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2015.

Gniazdowski Mateusz, *Losses Inflicted on Poland by Germany during World War II. Assessments and Estimates—an Outline*, “The Polish Quarterly of International Affairs”, 2007 (16), no. 1, p. 94–126 – This article is available from the Central and Eastern European Online Library at <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=152061>.

Lukas Richard C., *Forgotten Holocaust. The Poles Under German Occupation 1939-44*, New York, Hippocrene Books, 2012.

Mauldin Wayman Parker, Akers Donald S., *The Population of Poland*, Washington, U.S. Govt. Print. Off., 1954.

Piesowicz Kazimierz, *Social and demographic consequences of World War II and the German occupation in Poland*, “Oeconomica Polona. Journal of the Economic Committee of the Polish Academy of Sciences and of the Polish Economic Society” 1983, Vol. 10, nr. 1, p. 65–94.

Piotrowski Tadeusz, *Poland's Holocaust. Ethnic Strife, Collaboration with Occupying Forces and Genocide in the Second Republic, 1918–1947*, Jefferson (North Carolina)-London, McFarland Publishing, 1998.

Poles Victims of the Nazi Era – This article is available from the United States Holocaust Memorial Museum at <https://www.ushmm.org/m/pdfs/2000926-Poles.pdf>.

Proch Franciszek, *Poland's Way of the Cross, 1939–1945*, New York, Polish Association of Former Political Prisoners of Nazi and Soviet Concentration Camps, 1987.

Righteous among nations. How Poles helped the Jews, 1939–1945, edited by Władysław Bartoszewski and Zofia Lewin, London, Earls Court Publications Ltd., 1969; *The Samaritans. Heroes of the Holocaust*, by Władysław Bartoszewski and Zofia Lewin, New York, Twayne Publishers, [1970].

Statement on war losses and damages of Poland in 1939–1945, Warsaw, Poland Bureau of War Damages (BOW), 1947.

Zieliński Henryk, *Population changes in Poland, 1939–1950*, New York, National Committee for a Free Europe, 1954.

Polska jako pierwsza zdecydowanie odparta brutalną ekspansję mocarstw totalitarnych zupełnie nie liczących się z prawami słabszych państw. Zbrojne przeciwstawienie się agresji niemieckiej przez Polskę 1 września 1939 r. było punktem zwrotnym polityki światowej wobec III Rzeszy. Wbrew nadziejom Adolfa Hitlera trzeciego dnia po rozpoczęciu działań zbrojnych niemiecki atak na Polskę przerodził się w wojnę światową.

3 września Wielka Brytania i Francja wypełniły swe zobowiązania sojusznicze wobec Polski, choć przez ponad pół roku prowadziły dziwną wojnę (*drôle de guerre/phoney war*), biernie przypatrując się walce i militarnej klęsce Rzeczypospolitej. Dwa tygodnie później – zgodnie z ustaleniami paktu Hitler–Stalin (23 sierpnia 1939 r.) – Polskę napadł Związek Sowiecki.

Trwająca sześć lat wojna stopniowo rozlewała się po kolejnych kontynentach i w końcu objęła większość państw świata (poza Irlandią, Hiszpanią, Portugalią, Szwajcarią, Szwecją, Andorą, Liechtensteinem, Monako, San Marino, Watykanem, Afganistanem, Jemenem, Turcją, Tybetem i Argentyną). W tym czasie wielokrotnie zmieniały się proporcje sił państw alianckich i Osi. Koalicja antyhitlerowska najtrudniejszy okres przeżywała od połowy 1940 r. do połowy 1941 r. Najbardziej spektakularnej zmiany frontu doświadczył ZSRS, wtłoczony do obozu alianckiego przez same Niemcy. Japońska napaść na Stany Zjednoczone Ameryki przypieczętowała los państw Osi. Polska od pierwszego do ostatniego dnia wojny walczyła zgodnie ze starą dewizą Tadeusza Kościuszki, Kazimierza Pułaskiego i dziewiętnastowiecznych powstańców: „o wolność naszą i waszą” („for our freedom and yours”).

Chwała bohaterom

Podczas wojny obronnej w 1939 r. Wojsko Polskie (WP) walczyło przeciw agresorom z zachodu, południa i wschodu w osamotnieniu. Wobec przytłaczającej przewagi Wehrmachtu i Armii Czerwonej pierwszy etap wojny musiał być przegrany. Ostatnie polskie wielkie jednostki kapitulowały na Lubelszczyźnie na początku października 1939 r. Nie jest jednak pustym sloganem stwierdzenie, że WP nigdy nie złożyło broni. Nieprzerwanie walczyli oficerowie i marynarze z trzech polskich niszczycieli (ORP Błyskawica, ORP Grom i ORP Burza), dwu okrętów podwodnych (ORP Orzeł i ORP Wilk) oraz transportowców wojskowych i zmobilizowanych statków cywilnych. Potem dołączyli do nich uciekinierzy z Polski – żołnierze WP tymczasowo internowani w Rumunii i na Węgrzech – którzy po wielu przygodach trafili do Francji lub Syrii (francuskie terytorium mandatowe).

Z polskich żołnierzy we Francji oraz zmobilizowanych polskich emigrantów zarobkowych od listopada 1939 r. sformowano siedem wielkich jednostek wojsk lądowych i osiem dywizjonów lotnictwa. W obronie Francji (w drugiej fazie kampanii, po przełamaniu przez Niemców frontu nad Sommą i Aisne – m.in. pod Lagarde i Clos du Doubs) oraz Norwegii (pod Narwikiem)

walczyło w sumie ok. 50 tys. polskich żołnierzy. W drugiej połowie czerwca 1940 r. z Francji na Wyspy Brytyjskie zdołano ewakuować ok. 25 tys. ludzi. Z żołnierzy tych po pewnym czasie sformowano 1. Korpus Polski, dowodzony kolejno przez gen. dyw. Mariana Kukiela, gen. dyw. Józefa Zajacę i gen. bryg. Mieczysława Borutę-Spiechowicza.

Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich, która powstała w Syrii, w celu ratowania się przed internowaniem przeszła do Palestyny, skąd po paru miesiącach została przesunięta do Egiptu. Na wiosnę 1941 r. stacjonowała w Mersa Matruh, a od sierpnia przez niemal cztery miesiące – wspólnie z jednostkami brytyjskimi i batalionem czechosłowackim – broniła oblężonego przez Włochów i Niemców Tobruku.

Wojsko Polskie w Wielkiej Brytanii wslawiło się udziałem w powietrznej bitwie o Anglię. Polski Dywizjon 303 był najskuteczniejszą jednostką uczestniczącą w walkach. Ogółem 145 polskich pilotów służących w czterech polskich dywizjonach i dywizjonach Royal Air Force (RAF; stanowili 5% ogółu pilotów RAF) zestrzeliło ok. 170 samolotów niemieckich i uszkodziło 36, co stanowiło ok. 12% strat Luftwaffe. Oprócz obrony powietrznej Wielkiej Brytanii polscy piloci dysponujący trzystoma samolotami bojowymi brali udział w bombardowaniu Niemiec oraz niemieckich obiektów wojskowych w krajach okupowanych, walczyli w Afryce Północnej, we Włoszech, na Dalekim Wschodzie, a także wspierali inwazję wojsk alianckich w Europie Zachodniej. W czasie wojny zginęło lub zmarło prawie 2 tys. polskich lotników. Polskim Siłami Powietrznymi w Wielkiej Brytanii dowodzili: gen. bryg. pil. Władysław Kalkus, gen. bryg. pil. Stanisław Ujejski i gen. bryg. pil. Mateusz Iżycki. Pod koniec wojny w polskim lotnictwie służyło prawie 15 tys. ludzi (pilotów i członków personelu technicznego).

W toku wojny – oprócz wyżej wspomnianych okrętów ewakuowanych z Bałtyku i zmilitaryzowanych statków cywilnych – Brytyjczycy udostępniili polskiej marynarce: dziesięć ścigaczy, sześć niszczycieli, trzy okręty podwodne oraz dwa krążowniki. Polskie okręty wzięły udział w 1162 patrolach i operacjach bojowych (stoczyły walki z okrętami nawodnymi, podwodnymi i „żywymi torpedami”, z artylerią nadbrzeżną oraz samolotami) i eskortowały 787 konwojów – operowały na Oceanie Atlantyckim i Arktycznym oraz na morzach przyległych. W czasie wojny poległo ok. 660 polskich marynarzy, marynarka straciła krążownik, cztery niszczyciele, stawiacz min, dwa okręty podwodne, sześć trałowców, dwie kanonierki, sześć okrętów pomocniczych oraz osiemnaście zmobilizowanych statków handlowych. Przez cały ten czas marynarką kierował wiceadm. Jerzy Włodzimierz Świrski. Pod koniec wojny w Polskiej Marynarce Wojennej służyło prawie 4 tys. marynarzy.

Po agresji niemieckiej na ZSRS i zawarciu specjalnych układów polsko-sowieckich stało się możliwe zorganizowanie Armii Polskiej. Składała się z polskich więźniów politycznych aresztowanych wcześniej w sowieckiej strefie okupacyjnej we wschodniej Polsce i przetrzymywanych na terenie ZSRS. Dowódcą Polskich Sił Zbrojnych (PSZ) w ZSRS został – również zwolniony

z łagru – gen. dyw. Władysław Anders. Ostatecznie sformowano sześć dywizji piechoty. Wojsko to w kwietniu i sierpniu 1942 r. ewakuowano do Iranu (do listopada trafiło tam ponad 115 tys. osób, w tym ok. 78,5 tys. żołnierzy oraz 37 tys. cywilów, wśród których było niemal 18 tys. dzieci). Od września 1942 r. wraz z WP na Środkowym Wschodzie tworzyło Armię Polską na Wschodzie (APW). W lipcu 1943 r. wydzielono z niej 2. Korpus Polski (2. KP) w sile ponad 50 tys. żołnierzy. W sierpniu i wrześniu 2. KP przesunięto do Palestyny (tam zwolnienie ze służby uzyskał kpr. pchor. Menachem Begin, przyszedł premier Izraela) i Egiptu.

Na wiele miesięcy przed otwarciem tzw. drugiego frontu w Europie WP zostało rzucone na front włoski. Jesienią 1943 r. przez Afrykę Północną trafiła tam Samodzielna Kompania Komandosów. Na przełomie 1943 r. i 1944 r. do Włoch przetransportowano 2. KP, który wszedł w skład 8. Armii brytyjskiej. Polacy na froncie włoskim w 1944 r. brali udział w: działaniach obronnych wzdłuż rzeki Sangro (od stycznia do kwietnia), przełamaniu linii Gustawa podczas ofensywy na Rzym (w maju – zdobycie umocnień na Monte Cassino i Piedimonte), działaniach pościgowych wzdłuż wybrzeża Adriatyku do Ancony (w czerwcu i lipcu), przełamaniu linii Gotów (w sierpniu i wrześniu), a w kwietniu 1945 r. natarciu na Bolonię.

Oddziały WP wzięły również udział w otwarciu drugiego frontu w Europie 6 czerwca 1944 r. W tej największej w dziejach wojen morsko-lotniczej operacji desantowej były bezpośrednio zaangażowane jednostki Polskiej Marynarki Wojennej (pięć okrętów i osiem zmilitaryzowanych statków handlowych) oraz Polskich Sił Powietrznych (osiem dywizjonów myśliwskich i trzy bombowe). Na przełomie lipca i sierpnia do Francji przetransportowano 1. Dywizję Pancerną (16 tys. żołnierzy, 380 czołgów i 4 tys. pojazdów mechanicznych) dowodzoną przez gen. bryg. Stanisława Maczka. Blisko dziewięćmiesięczny szlak bojowy tej jednostki wiodący przez Francję, Belgię, Holandię i Niemcy znaczący: bitwa w rejonie Falaise–Chambois i na wzgórzach Ormel, pościg operacyjny za 7. Armią niemiecką, sforsowanie Sekwany i Sommy, wyzwolenie Abbeville (we Francji), Ypres, Gandawy, Lokeren, Saint-Nicolas, Stekene, Saint-Gilles (w Belgii), Baarle-Nassau i Bredy (w Holandii), atak na Moerdijk z zadaniem opanowania dwóch najdłuższych w ówczesnej Europie mostów i zdobycia przyczółka po drugiej stronie Mozy (tego zadania nie udało się wykonać, ponieważ wycofujący się Niemcy wysadzili mosty) oraz po kilkumiesięcznej przerwie pościg za nieprzyjacielem na terenie Rzeszy, czego ukoronowaniem było zajęcie miasta Wilhelmshaven i znajdującej się tam bazy niemieckiej marynarki wojennej. Jeszcze 18 września 1944 r. do walki o mosty na Renie w Holandii i otwarciu drogi do Zagłębia Ruhry została rzucona 1. Samodzielna Brygada Spadochronowa (w składzie 1. Brytyjskiej Dywizji Powietrznodesantowej), dowodzona przez gen. bryg. Stanisława Sosabowskiego, chociaż jej żołnierze przez niemal trzy lata szkolili się, aby wesprzeć powstanie powszechne w kraju. Około 1,6 tys. polskich spadochroniarzy w ramach operacji „Market-Garden” toczyło do 26 września ciężkie walki w rejonie Arnhem–Driel o utrzymanie mostów i osłonę odwrotu wykrwawionych pododdziałów brytyjskich. W październiku brygada została wycofana do Anglii i dopiero w maju 1945 r. skierowana do zadań okupacyjnych w Niemczech.

W czasie wymienionych walk 2. KP stracił łącznie ok. 17 tys. żołnierzy i oficerów (ok. 36 % stanu osobowego), w tym 2301 zabitych, 1. Dywizja Pancerna – ok. 5 tys. żołnierzy (ok. 31 % stanu osobowego), w tym 1053 zabitych, 1. Brygada Spadochronowa straciła łącznie ok. 400 żołnierzy (ok. 23 % stanu osobowego), w tym 47 zabitych. Łączne straty PSZ na Zachodzie wyniosły ok. 43 tys. żołnierzy, w tym 7608 poległych i zmarłych na skutek odniesionych ran. W maju 1945 r. liczebność PSZ wynosiła ok. 200 tys. żołnierzy, ale żaden z nich nie został zaproszony do wzięcia udziału w Paradzie Zwycięstwa 8 czerwca 1945 r. w Londynie.

Armia Krajowa (AK)

Polacy w okresie II wojny światowej walczyli nie tylko na obczyźnie, lecz także w kraju. Siły Zbrojne w Kraju stanowiły integralną część Polskich Sił Zbrojnych i były podporządkowane Naczelnemu Wodzowi. Pierwsze wojskowe organizacje konspiracyjne powstały w Polsce jeszcze przed zakończeniem walk wrześniowych 1939 r. Służba Zwycięstwu Polski (SZP) została powołana do życia w Warszawie 27 września. Dnia 13 listopada w Paryżu Naczelny Wódz wydał rozkaz zorganizowania Związku Walki Zbrojnej (ZWZ) – opierającego się na strukturach SZP. Pod koniec czerwca 1940 r. (po klęsce Francji) Komenda Główna ZWZ została przeniesiona do kraju. W celu podniesienia rangi związku zbrojnego do krajowych sił zbrojnych, w których powinni służyć wszyscy żołnierze pozostający w czynnej służbie wojskowej, wskutek wyżej wspomnianego rozkazu Naczelnego Wodza, w Londynie 14 lutego 1942 r. przemianowano ZWZ na AK (bez żadnych zmian organizacyjnych). Intensywna akcja scalania mniejszych organizacji podziemnych doprowadziła do połączenia w ramach Sił Zbrojnych w Kraju – oprócz socjalistycznej Gwardii Ludowej WRN (od 1940 r.) – m.in. części Narodowej Organizacji Wojskowej (od 1942 r.), Batalionów Chłopskich i Konfederacji Narodu (od 1943 r.) oraz Narodowych Sił Zbrojnych (od 1944 r.). Głównym zadaniem ZWZ-AK było prowadzenie oporu zbrojnego przeciwko okupantowi (wywiad, sabotaż i dywersja) oraz przygotowanie ogólnokrajowego powstania, mającego wybuchnąć w momencie załamania potęgi niemieckiej. Wobec podwójnie niesprzyjających warunków (twardy, coraz bardziej tężejący opór Wehrmachtu i brak porozumienia politycznego między RP a ZSRS) dowództwo AK zdecydowało się na przeprowadzenie tzw. akcji „Burza”. Poszczególne struktury terenowe AK w okresie od stycznia do listopada 1944 r. w miarę zbliżania się frontu niemiecko-sowieckiego podejmowały otwartą walkę zbrojną – najwcześniej na Wołyniu, później na Podolu, Wileńszczyźnie, Białostocczyźnie, Polesiu, we Lwowskim, na Lubelszczyźnie, w Krakowskim, okolicach Warszawy i w samej stolicy, w Radomskim i Kieleckim oraz w Łódzkiem. Po ujawnieniu przez AK wszystkich swoich akcji przed Armią Czerwoną aresztowano polskich oficerów, a żołnierzy wcielono do tzw. Ludowego Wojska Polskiego.

Powstanie Warszawskie z 1944 r. upadło po dwóch miesiącach heroicznych walk. Powstańcy nie doczekali się skutecznej pomocy ze strony Sowietów, chociaż przemawiały za tym względy wojskowe. Przeszkodą jednak była wielka polityka – Józef Stalin robił wszystko, aby uniemożliwić

odbudowę suwerennej i demokratycznej Polski. W obliczu opanowania całego terytorium RP przez Armię Czerwoną ostatni dowódca AK gen. bryg. Leopold Okulicki wydał w Częstochowie 19 stycznia 1945 r. rozkaz jej rozwiązania. Na wiosnę 1944 r. AK liczyła ponad 350 tys. zaprzysiężonych żołnierzy.

Polska Armia Stalina

Osobny rozdział w dziejach polskich sił zbrojnych napisały jednostki formowane z rozkazu Józefa Stalina od maja 1943 r. Jako pierwsza jednostka Ludowego Wojska Polskiego powstała 1. Polska Dywizja Piechoty im. Tadeusza Kościuszki, która ulegała przekształceniom: 10 sierpnia 1943 r. w 1. Korpus Polski., 16 marca 1944 r. w 1. Armię Polską w ZSRS, a następnie, 29 lipca 1944 r. w 1. Armię Wojska Polskiego. Dnia 8 sierpnia 1944 r. dodatkowo została utworzona 2. Armia Wojska Polskiego. Wszystkie te jednostki i związki taktyczne były wojskowo i politycznie podporządkowane ZSRS i powstawały wbrew stanowisku rządu RP. Funkcje dowódcze pełnili w nich oficerowie WP, którzy dali się zwerbować NKWD w niewoli sowieckiej w latach 1939–1941, specjalnie delegowani oficerowie Armii Czerwonej oraz absolwenci własnych kursów i szkół oficerskich. Dowódcą 1. Dywizji i 1. Armii został gen. bryg. Zygmund Berling (stopień generalski nadał mu Stalin). Służbę żołnierską pełnili zesłańcy, którzy nie zdołali wstąpić do Armii Polskiej rok wcześniej ewakuowanej do Iranu, lub Polacy mieszkający na stopniowo zajmowanym od zimy 1944 r. przez Armię Czerwoną terytorium RP. Polskie oddziały na froncie wschodnim walczyły z wojskami niemieckimi na Ukrainie, Białorusi, terytorium Polski, w Niemczech i Czechosłowacji. Do zakończenia działań zbrojnych całkowite straty osobowe WP walczącego u boku Armii Czerwonej wyniosły ponad 67 tys., w tym ok. 17 tys. zabitych. Stalin traktował żołnierzy Berlinga jak swoje „mięso armatnie”. W maju 1945 r. liczebność Ludowego Wojska Polskiego wynosiła ok. 370 tys. żołnierzy (władze „polskie” osadzone przez Sowieców na zachód od niemiecko-sowieckiej „granicy przyjaźni” z 1939 r. mogły przeprowadzić tam pobór, chociaż był on bojkotowany w oczekiwaniu na powrót prawowitego rządu z Londynu).

Dążąc do zorganizowania prosowieckiego ruchu oporu na terenach kontrolowanych przez Trzecią Rzeszę, Stalin wydał zgodę na odbudowę konspiracyjnych struktur komunistycznych w Polsce. W konsekwencji w styczniu 1942 r. powstała Polska Partia Robotnicza. Jej formacją zbrojną była Gwardia Ludowa (GL). Cieszyła się ona słabym poparciem polskiego społeczeństwa. W końcu 1943 r. liczyła kilka tysięcy członków. Władze sowieckie pozwalały, aby działała tylko na obszarach Polski, które do 22 czerwca 1941 r. znajdowały się pod okupacją niemiecką. Tereny położone na wschód od rzeki Bug uważano w Moskwie za podległe kompetencjom Sowieckiego Sztabu Partyzanckiego. W styczniu 1944 r. zmieniono nazwę GL na Armia Ludowa (AL). W miarę zbliżania się Armii Czerwonej do Bugu szeregi AL rosły, ale nigdy nie liczyły więcej niż kilka tysięcy członków, w tym około 2–3 tys. partyzantów. Najbardziej spektakularne akcje zbrojne tego odłamu podziemia antyniemieckiego rozegrały się w 1944 r. Jej oddziały rozwiązywano wraz z zajmowaniem kolejnych terenów dzisiejszej Polski przez Armię Czerwoną i oddziały Wojska Polskiego.

Suwerenne władze RP

Polski rząd w przeciwieństwie do większości rządów państw napadniętych przez Niemcy nigdy nie skapitulował przed agresorami ani nie zhańbił się kolaboracją z władzami okupacyjnymi. Po napaści ZSRS 17 września 1939 r. prezydent RP, Naczelnny Wódz WP i rząd polski udali się na emigrację. Przedwrześniowe polskie władze zamierzały przedostać się przez Rumunię do Francji, by tam z pomocą zachodnich sojuszników koordynować dalszą walkę o wyzwolenie ojczyzny. Nadzieje prezydenta Ignacego Mościckiego, marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza i premiera Felicjana Sławoja Składkowskiego okazały się jednak płonne. Władze Rumunii pod naciskiem Berlina, Moskwy oraz Paryża zażądały od władz RP zrzeczenia się ich suwerennych prerogatyw państwowych (Niemcy i Sowietci – gdyż stali na stanowisku unicestwienia państwa polskiego, a Francuzi – ponieważ nie chcieli współpracować z ludźmi skompromitowanymi klęską militarną, wobec których jednak zaciągnęli zobowiązania). Gdy Polacy nie uczynili zadość temu życzeniu, zostali internowani w przygotowanych zawczasu ośrodkach. Ów godny ubolewania fakt nie stanowił jednak końca polskiej legalnej państwowości. W myśl art. 24 Konstytucji RP (tzw. kwietniowej z 1935 r.) w stanie wojny prezydent RP był upoważniony do wyznaczenia swojego następcy. Po pewnych zawirowaniach (pierwotna kandydatura gen. dyw. Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego, ambasadora RP we Włoszech upadła na skutek intryg przedwrześniowej opozycji i ponownego nacisku rządu francuskiego) pod koniec września został nim Władysław Raczkiewicz. Kilka dni później nowy prezydent powołał na urząd prezesa Rady Ministrów gen. dyw. Władysława Sikorskiego (od 24 grudnia 1940 r. gen. broni), a ten sformował koalicyjny gabinet, wkrótce też został mianowany Naczelnym Wodzem. Polskie władze do grudnia 1939 r. urzędowały w Paryżu, a później w Angers, gdzie miały status eksterytorialności. Po klęsce Francji prezydent, Naczelnny Wódz i rząd przenieśli się do Londynu i tam sprawowali legalną i niekwestionowaną władzę (poza Niemcami i ZSRS ponownie od wiosny 1943 r.). Tak było do 6 lipca 1945 r., gdy Wielka Brytania i Stany Zjednoczone wycofały uznanie polskim władzom na uchodźstwie. Po katastrofie gibraltarskiej w lipcu 1943 r., w której zginął gen. Władysław Sikorski, premierem został Stanisław Mikołajczyk, a Naczelnym Wodzem gen. broni Kazimierz Sosnkowski. Z powodu krytyki bierności aliantów w obliczu Powstania Warszawskiego gen. Sosnkowski został zastąpiony we wrześniu 1944 r. przez gen. dyw. Tadeusza Bora-Komorowskiego (który od 5 października 1944 r. do 5 maja 1945 r. przebywał w niewoli niemieckiej, a jego obowiązki od 26 lutego do 21 czerwca 1945 r. pełnił gen. dyw. Władysław Anders). Po ustąpieniu premiera Mikołajczyka w listopadzie 1944 r. jego miejsce zajął Tomasz Arciszewski.

Fenomen Polskiego Państwa Podziemnego

W czasie wojny państwo polskie istniało nie tylko na emigracji. Jego tajne struktury podległe Rządowi RP na uchodźstwie funkcjonowały również w kraju okupowanym przez Niemcy i ZSRS. Przyjmuje się, że Polskie Państwo Podziemne (termin po raz pierwszy użyty w prasie konspiracyjnej w styczniu 1944 r.) działało od września 1939 r. (utworzenie Służby Zwycięstwu

Polski) do lipca 1945 r. (samorozwiązanie Rady Jedności Narodowej i Delegatury Rządu na Kraj). Państwo podziemne rozwijało się w kraju dzięki szerokiemu poparciu lojalnych obywateli RP i porozumieniu najważniejszych stronnictw politycznych działających do wybuchu wojny w opozycji do rządów piłsudczykowskich (Polskiej Partii Socjalistycznej, Stronnictwa Ludowego i Stronnictwa Narodowego) reprezentowanych w Główniej Radzie Politycznej przy Służbie Zwycięstwu Polski – Radzie Główniej Obrony Narodowej (październik 1939–luty 1940), Politycznym Komitecie Porozumiewawczym – Zbiorowej Delegaturze Rządu RP na Kraj (luty 1940–sierpień 1943, uznanym przez władze RP na uchodźstwie za polityczną reprezentację kraju), Krajowej Reprezentacji Politycznej (sierpień 1943–styczeń 1944), Radzie Jedności Narodowej (styczeń 1944–lipiec 1945). W imieniu rządu władzę nad zakonspirowaną administracją cywilną w kraju sprawował Delegat Rządu na Kraj (od maja 1944 r. w randze wicepremiera). Pod koniec okupacji delegatura składała się z kilkunastu departamentów. Najważniejszymi zadaniami Polskiego Państwa Podziemnego były: rozbudowa środków walki o niepodległość i suwerenność kraju u schyłku działań wojennych na terytorium RP i w celu ich obrony po zakończeniu wojny, utrzymanie ciągłości instytucji państwowych, wspieranie opieki nad szczególnie prześladowanymi współobywatelami (m.in. żydowskimi), organizowanie podziemnego nauczania – szczególnie w zakresie zakazanego przez Niemców szkolnictwa średniego i wyższego – zapewnienie możliwie niezakłóconego przejścia władzy po zakończeniu działań wojennych oraz przygotowanie projektów reform politycznych i gospodarczych w duchu demokratycznym.

W czasie okupacji emisariusze Polskiego Państwa Podziemnego informowali rząd polski w Londynie o masowych zbrodniach niemieckich na Żydach – obywatelach polskich i obcych przywożonych na tereny okupowanej Polski. Rząd polski przekazywał te informacje rządowi mocarstw sojuszniczych. Premier Sikorski w swoim przemówieniu radiowym transmitowanym przez BBC już w czerwcu 1942 r. przedstawił sytuację ludności żydowskiej w okupowanej Polsce i zwrócił się do aliantów o pociągnięcie Niemców do odpowiedzialności za dokonane zbrodnie. W grudniu 1942 r. ambasador polski w Londynie Edward Raczyński przekazał rządowi państw sygnatariuszy Deklaracji Narodów Zjednoczonych oficjalną notę dyplomatyczną Rządu RP. W odpowiedzi rządy te ogłosiły jednocześnie w Londynie, Waszyngtonie oraz Moskwie wspólną deklarację potępiającą niemieckie zbrodnie. Legendarny kurier z Warszawy – emisariusz Polskiego Państwa Podziemnego Jan Karski w lipcu 1943 r. spotkał się nawet z prezydentem USA Franklinem Delano Rooseveltem. Polskie dramatyczne apele o wywarcie realnej presji na zbrodniarzy (np. zagrożenie bombardowaniami odwetowymi) pozostały bez echa.

W okupowanym kraju za jakąkolwiek pomoc mordowanym Żydom Niemcy grozili karą śmierci – generalny gubernator Hans Frank wydał stosowne rozporządzenie 15 października 1941 r. Mimo to znalazło się wielu odważnych ludzi, którzy zdecydowali się pomagać prześladowanym. Ponad 6,7 tys. Polaków uhonorowanych nadawanym od 1963 r. medalem i dyplomem Sprawiedliwego Wśród Narodów Świata nie oddaje skali tej pomocy. Dotychczasowe szacunki polskich historyków (Teresa Prekerowa i Władysław Bartoszewski) wskazują, że najprawdopodobniej

było to ok. 300 tys. ludzi. Część z nich poniosła okrutną śmierć, często razem z rodzinami. Jednym z takich wstrząsających przypadków jest los rodziny Ulmów, wymordowanej 24 marca 1944 r. przez niemieckich żandarmów z posterunku w Łąncucie. Oprócz ośmiorga ukrywanych Żydów z rodzin Didnerów, Goldmanów i Grunfeldów Niemcy rozstrzelali Józefa Ulmę, jego żonę Wiktorię (w dziewiątym miesiącu ciąży) i szóstkę dzieci: ośmioletnią Stanisławę, sześciolletnią Barbarę, pięcioletniego Władysława, czteroletniego Franciszka, trzyletniego Antoniego i półtoraroczną Marię.

Prywatne inicjatywy obywatelskie doprowadziły do zinstytucjonalizowania akcji pomocowej. Zofia Kossak-Szczucka i Wanda Kraheńska-Filipowicz założyły 27 września 1942 r. Tymczasowy Komitet Pomocy Żydom im. Konrada Żegoty. Komitet ten 4 grudnia 1942 r. został przekształcony w Radę Pomocy Żydom – „Żegota”. Główne ośrodki Rady należącej do struktur podległych polskiemu rządowi na uchodźstwie znajdowały się w Warszawie, Krakowie oraz we Lwowie. Działalność Żegoty polegała na organizowaniu pomocy w postaci żywności, lekarstw i ubrań oraz wyszukiwaniu bezpiecznych kryjówek, a także dostarczaniu „aryjskich” dokumentów. Za pośrednictwem „Żegoty” ok. 4 tys. ukrywających się osób pochodzenia żydowskiego otrzymało materialne wsparcie, wystawiono też ok. 50 tys. fałszywych dokumentów. Nieocenionej pomocy przy wstawianiu fikcyjnych metryk urodzenia udzielił Kościół katolicki w Polsce. Skądinąd wiadomo, że wielu Żydów znalazło schronienie w jego klasztorach. Przy okazji warto wspomnieć o wysiłkach Ireny Sendlerowej kierującej dziecięcym referatem „Żegoty” w Warszawie (w 1965 r. została uhonorowana medalem Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata, w 1983 r. zasadziła drzewko w Lesie Sprawiedliwych, w 1991 r. otrzymała honorowe obywatelstwo Izraela), której udało się uratować ponad 2 tys. żydowskich dzieci wyprowadzonych z warszawskiego getta. Większość z nich umieszczono w polskich rodzinach, kilkaset uratowano dzięki pomocy siostry Matyldy Getter, naczelnej matki przełożonej prowincji warszawskiej Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi (Congregatio Sororum Franciscantium Familiae Mariae) – dzieci te przeżyły wojnę w sierocińcach oraz klasztorach należących do zgromadzenia m.in. w Aninie, Białoleścu, Chotomowie, Płudach i w samej Warszawie, poza tym ok. dwustu dzieci trafiło do Pogotowia Opiekuńczego Miejskiego w Domu ks. Boduena, a ok. stu nastolatków trafiło do partyzantki.

W marcu 1945 r. NKWD podstępnie aresztował piętnastu przywódców Polskiego Państwa Podziemnego. Zostali oni natychmiast przetransportowani samolotem do Moskwy i – po kilkutygodniowym śledztwie – osądzeni w czerwcu. Dyspozycyjni sędziowie sowieccy, skazujący „starych” bolszewików w stalinowskich procesach pokazowych z drugiej połowy lat trzydziestych, tym razem łaskawie pozbawili wolności niekwestionowanych przywódców narodu polskiego. Działo się to podczas rokowań nad utworzeniem polskiego Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej, którym patronowali: Wiaczesław Mołotow – minister spraw zagranicznych ZSRS, sir Archibald Clark Kerr – ambasador Wielkiej Brytanii w Moskwie oraz Averell Harriman – ambasador Stanów Zjednoczonych w Moskwie.

Zbrodniczy charakter okupacji niemieckiej i sowieckiej

Należy podkreślić, że wszystkie wyżej wymienione polityczne i militarne działania Polaków na rzecz odzyskania niepodległości i suwerenności prowadzone w latach 1939–1945 odbywały się w warunkach niezwykle brutalnych kampanii wojennych (1939, 1941 i 1944–1945 r.) przetaczających się przez ziemie polskie i okrutnej okupacji terytorium RP. Regularne działania wojenne prowadzone przez Wehrmacht i Armię Czerwoną w Polsce wyróżniały się licznymi atakami na obiekty cywilne (nawet szpitale) oraz mordowaniem jeńców wojennych i ludności cywilnej (pogwałcenie przepisów Regulaminu dotyczącego praw i zwyczajów wojny lądowej załączonego do IV konwencji haskiej z 1907 r. i konwencji genewskich: o polepszeniu losu chorych i rannych w armiach oraz dotyczącej traktowania jeńców wojennych z 1929 r.).

W oblężonej Warszawie od 7 do 21 września 1939 r. przebywał amerykański dziennikarz i filmowiec Julien Bryan. Po powrocie do Stanów Zjednoczonych opublikował w prasie, a następnie w wydawnictwie albumowym jedyne w swoim rodzaju wstrząsające fotografie. Są to przejmujące obrazy zmasakrowanych ciał zabitych, zrozpaczonych ludzi, którzy w ciągu jednej chwili utracili wszystko, co było dla nich najważniejsze, oraz obiektów cywilnych miasta zniszczonych przez niemieckie bombardowania. Zdjęcie Kazimierzy Kostewicz płaczącej nad zwłokami swej siostry, wykonane 14 września, stało się jednym z symboli Września '39.

Niemcy i Związek Sowiecki jeszcze przed stłumieniem ostatnich ognisk oporu regularnych oddziałów WP zawarły 28 września 1939 r. Traktat o granicach i przyjaźni, w którym nie tylko stanęły na stanowisku, że na skutek debellacji państwo polskie przestało istnieć, ustaliły w podstawowym zarysie kształt podziału terytorium RP, ale też obiecały sobie nawzajem najściślejszą współpracę przy zwalczaniu wszelkich polskich dążeń niepodległościowych. W ciągu pierwszych tygodni okupacji, łamiąc zasady prawa międzynarodowego (przepisy regulaminu załączonego do IV konwencji haskiej), Niemcy i Związek Sowiecki zadekretowały aneksje polskich terytoriów i terytorium Wolnego Miasta Gdańska. Reichstag 1 września uchwalił ustawę o prawnym uznaniu „ustawy konstytucyjnej głowy WMG” o ponownym zjednoczeniu z Rzeszą. Wódz i kanclerz Rzeszy 8 października wydał dekret o podziale i administracji terenów wschodnich (aneksja Pomorza, Wielkopolski, Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego, części województwa krakowskiego, łódzkiego i warszawskiego oraz Suwalszczyzny), a 12 października o administracji okupowanych terenów polskich (utworzenie Generalnego Gubernatorstwa). Rada Najwyższa ZSRS 1 i 2 listopada powzięła uchwałę o przyłączeniu tzw. Zachodniej Białorusi i Zachodniej Ukrainy do ZSRS. Poza tym obydwaj agresorzy przekazali części polskiego terytorium państwom trzecim: ZSRS 26 października zawarł umowę z Litwą o wcieleniu do niej Wilna wraz z okręgiem (3 sierpnia 1940 r. cała Litwa została anektowana przez ZSRS), a Niemcy 21 listopada zawarły umowę ze Słowacją o wcieleniu do niej 52 gmin na Spiszu i Orawie. Bez przesady można stwierdzić, że był to IV rozbiór Rzeczypospolitej (I nastąpił w 1772 r., II – 1793 r., III – 1795 r.).

Po agresji niemieckiej na ZSRS 22 czerwca 1941 r. w ciągu kilku tygodni całe terytorium RP znalazło się pod okupacją niemiecką (Okręg Białystok został włączony do Rzeszy; województwo lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie – do Generalnego Gubernatorstwa jako Dystrykt Galicja; pozostałe tereny do Komisariatu Rzeszy Ukraina i Komisariatu Rzeszy Wschód). Ten stan trwał do początku 1944 r., kiedy Armia Czerwona ponownie zaczęła stopniowo zajmować Polskę, aż na początku maja 1945 całe terytorium RP znalazło się pod kontrolą ZSRS. Granicę wschodnią podyktował Stalin tzw. Polskiemu Komitetowi Wyzwolenia Narodowego (PKWN) w „porozumieniu o polsko-sowieckiej granicy” podpisanym w Moskwie 27 lipca 1944 r., chociaż PKWN nie miał upoważnienia do zawarcia takiej umowy. Kolejną umowę na temat przebiegu granicy polsko-sowieckiej Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej zawarł w Moskwie 16 sierpnia 1945 r. (de iure obowiązywał od 5 lutego 1946 r.). Nową granicę zachodnią RP arbitralnie zamarkowali Sowieci, Amerykanie i Brytyjczycy podczas konferencji poczdamskiej (2 sierpnia 1945 r. – rozdział IX uchwał konferencji poczdamskiej). Ta prowizoryczna linia rozgraniczenia polskiej i sowieckiej administracji okupacyjnej w Niemczech dopiero stopniowo otrzymywała sankcję prawną (6 lipca 1950 r. – Układ między Rzeczpospolitą Polską a Niemiecką Republiką Demokratyczną o wytyczeniu ustalonej i istniejącej polsko-niemieckiej granicy państwowej, 7 grudnia 1970 r. – Układ między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec o podstawach normalizacji ich wzajemnych stosunków, 14 listopada 1990 r. – Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o potwierdzeniu istniejącej między nimi granicy) i międzynarodowe uznanie (12 września 1990 r. – Układ o końcowym uregulowaniu w odniesieniu do Niemiec).

Całą niemiecką i sowiecką okupację Polski znaczyły przemoc i zbrodnie. W 1946 r. Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze następująco określił zbrodnie niemieckie: planowanie, rozpoczęcie i prowadzenie wojny napastniczej; morderstwa dokonywane na jeńcach wojennych i ludności cywilnej; masowa eksterminacja w obozach; pokazowe egzekucje; tzw. łapanki uliczne; praca niewolnicza; wysiedlenia ludności; celowe burzenie miast, wsi oraz osiedli; grabież dóbr kulturalnych, majątku i niszczenie skarbów kultury narodowej; wynarodowienie i germanizacja; prześladowania na tle politycznym, rasowym i narodowościowym; niszczenie wszelkich śladów kultury i sztuki polskiej. Wszystkie zbrodnie zostały popełnione na obywatelach polskich i na terenie okupowanej Polski.

Długofalowym celem polityki Niemiec na okupowanych i anektowanych terenach RP była ich germanizacja (w pierwszej kolejności obszarów wcielonych do Rzeszy, następnie Generalnego Gubernatorstwa, później bardziej atrakcyjnych gospodarczo dalszych terenów położonych na wschodzie). Okupant niemiecki podzielił obywateli Rzeczypospolitej według nazistowskich kryteriów rasowych: na dole drabiny znaleźli się Żydzi, wyżej etniczni Polacy, jeszcze wyżej Białorusini, sztucznie wydzieleni górale podhalańscy (Goralenvolk), Litwini i Ukraińcy, a najwyżej tzw. Volksdeutsche (od 1940 r. podzieleni na cztery kategorie). Stosownie do tego podziału żydowscy obywatele RP zostali przeznaczeni do masowej eksterminacji w pierwszej

kolejności, etniczni Polacy w zasadniczo mieli być poddani forsownej eksploatacji jako robotnicy przymusowi, a następnie przesiedleni na bliżej nieokreślony wschód, lojalni wobec Niemiec członkowie mniejszości słowiańskich, górale oraz Litwini znaleźli się pod szczególną ochroną, Volksdeutsche (w zależności od kategorii) w bliższej lub dalszej przyszłości mieli otrzymać pełne prawa obywateli Rzeszy Niemieckiej (Herrenvolku). Taki rozwój wypadków w latach wojny i po wojnie przewidywał Generalny Plan Wschodni. Jego wykonawcą miał być utworzony na mocy dekretu wodza i kanclerza Rzeszy z 7 października 1939 r. Urząd Komisarza Rzeszy do Spraw Umacniania Niemczyzny, z Reichsführerem SS Heinrichem Himmlerem na czele.

Niemcy zaczęli realizować swe plany wobec ziem polskich od masowych potajemnych – bez jakichkolwiek wyroków sądowych – egzekucji ludności (przede wszystkim inteligencji, działaczy politycznych i społecznych) Pomorza, Śląska i Wielkopolski. Wykonawcami tego krwawego dzieła byli członkowie Einsatzgruppen policji niemieckiej, miejscowi Niemcy z Selbstschutzu, a nawet żołnierze Wehrmachtu. Jawne i potajemne likwidacje – głównie członków organizacji konspiracyjnych – nasiliły się następnie w Generalnym Gubernatorstwie (m.in. w Warszawie i jej okolicach) oraz na terenach położonych na wschód od niego. Egzekucje wykonywano też podczas akcji pacyfikacyjnych na wsi (czasem palono ludzi żywcem). Także akcje wysiedleńcze były znaczone przez liczne zbrodnie niemieckie. Często palono zabudowania i rabowano mienie.

Najważniejszą rolę w realizacji niemieckiej polityki wyniszczenia społeczeństwa polskiego odegrał system obozów, który po wybuchu wojny zaczął się szybko rozwijać i nabierać ludobójczego charakteru. Zbrodnicze obozy podlegały Głównemu Urzędowi Bezpieczeństwa Rzeszy (Reichssicherheitshauptamt), Głównemu Urzędowi Gospodarki i Administracji SS (SS-Wirtschaftsverwaltungshauptamt) i Inspektorowi Obozów Koncentracyjnych (Führungs- und Aufsichtshauptamt – Inspektion der Konzentrationslager). Na terenie okupowanej Polski Niemcy założyli: cztery obozy koncentracyjne – kompleks Auschwitz-Birkenau-Monowitz na terenach wcielonych do Rzeszy oraz Majdanek, Plaszow i Warschau na terenie Generalnego Gubernatorstwa – przy czym Auschwitz-Birkenau i Majdanek były równocześnie obozami zagłady i obozami pracy; cztery odrębne ośrodki zagłady – Kulmhof na terenach wcielonych do Rzeszy oraz Belzec, Sobibor i Treblinka na terenie Generalnego Gubernatorstwa; a także wiele obozów karno-śledczych, przesiedleńczych i przejściowych, pracy przymusowej oraz specjalnych.

Pierwszy transport 135 Polaków z Wolnego Miasta Gdańska dotarł do nowego niemieckiego obozu Stutthof założonego 2 września 1939 r. już tego samego dnia (w 1944 r. zbudowano w nim komorę gazową). Zupełnie niesłychaną niemiecką akcją przeprowadzoną na początku okupacji było aresztowanie i wywiezienie ponad 170 profesorów krakowskich (głównie z najstarszego uniwersytetu w Polsce, Uniwersytetu Jagiellońskiego) do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen. Część z nich została zamordowana lub zmarła z wycieńczenia. Konzentrationslager Auschwitz powstał wiosną 1940 r. z inicjatywy SS-Obergruppenführera, generała Waffen-SS i Wyższego Dowódcy SS i Policji (HSSPF) w SS-Oberabschnitt Südost Ericha von dem Bacha-Zelewskiego.

W następnych latach obóz ten przekształcono w kompleks, który rozrósł się do niebywałych rozmiarów. Jego pierwszymi więźniami było 728 Polaków aresztowanych za przestępstwa polityczne w ramach przeprowadzanej w Generalnym Gubernatorstwie „nadzwyczajnej akcji pacyfikacyjnej” (Ausserordentliche Befriedungsaktion). Jednym z więźniów KL Auschwitz był późniejszy święty Kościoła katolickiego, zakonnik franciszkański (Ordo Fratrum Minorum Conventualium), ojciec Maksymilian Maria Kolbe, który oddał swoje życie za życie innego więźnia. Ważną postacią jest też Witold Pilecki, który jeszcze we wrześniu 1940 r. specjalnie dał się schwytać, aby trafić do KL Auschwitz i założyć tam konspirację wojskową. Jej głównym zadaniem miało być przygotowanie wielkiego buntu więźniów. Zagrożony dekonspiracją Pilecki zbiegł z obozu wiosną 1943 r. Jako żołnierz AK walczył w Powstaniu Warszawskim w 1944 r. Po kapitulacji był więźniem niemieckich obozów jenieckich, a po wojnie wstąpił do 2. Korpusu Polskiego we Włoszech. Tam w 1945 r. spisał swój słynny raport z niemal trzyletniego pobytu w KL Auschwitz. W 1946 r. już jako rotmistrz powrócił do kraju z tajną misją nawiązania kontaktu z podziemiem niepodległościowym. Tutaj został aresztowany przez Urząd Bezpieczeństwa, po długim, pełnym tortur śledztwie skazany na karę śmierci i zamordowany strzałem w potylicę w komunistycznym więzieniu w Warszawie. Należy podkreślić, że do różnych niemieckich obozów trafiła wyjątkowo wielka liczba polskich inteligentów (ofiary Intelligenzaktion) i duchownych Kościoła katolickiego (ci zwłaszcza do Dachau – wśród 2720 księży katolickich osadzonych w obozie było 1780 Polaków, z których 868 zmarło). Niemcy tępiłi ich szczególnie zajadle za ich polskość i wolę oporu.

W latach 1942–1944 w niemieckich obozach dokonał się los większości Żydów – obywateli polskich. Przeważnie mordowano ich natychmiast po przybyciu do obozu. Niewielka część tymczasowo pozostawiana przy życiu musiała pracować przy uprzątnięciu ciał i porządkowaniu pozostawionych rzeczy. Wielu polskich Żydów zginęło też w indywidualnych i masowych egzekucjach w miejscach zamieszkania oraz w gettach. Podobny los spotkał polskich Romów i Sinti oraz wszystkich psychicznie chorych i starców przebywających w zakładach w: Chełmie, Kobierzynie, Choroszczy, Dziekanec, Kocborowie, Kochanówku, Obrzycach i Zofiówce. Masowe zabijanie ludzi odbywało się w ramach uprawnień udzielanych – czy to w formie ustnej, czy pisemnej – przez przywódców III Rzeszy z Adolfem Hitlerem, Hermannem Göringiem i Heinrichem Himmlerem na czele. Z procederu tego Rzesza Niemiecka czerpała konkretne korzyści finansowe m.in. dzięki zorganizowanej grabieży ofiar.

Gdy Niemcy wiosną 1943 r. nagłośnili odkrycie grobów polskich oficerów i sowieckiej zbrodni popełnionej w lesie katyńskim, uświadomili sobie, jak ważne jest ukrycie przed opinią światową prawdy o własnych zbrodniach. Na terenie obozów i ośrodków zagłady służyły temu celowi krematoria, w których palono ciała zmarłych i zabitych więźniów. Inne działania maskujące prowadzono w ramach szeroko zakrojonej akcji oznaczonej kryptonimem „1005”. Zacieraniu śladów zbrodni służył również kamuflaż słowny, którym posługiwała się niemiecka biurokracja zbrodni. W dokumentach objętych klauzulą tajności masowe mordowanie ludzi określano

np. mianem „specjalnego traktowania”, „czystki”, „wyłączenia”, „działalności wykonawczej” lub „akcji bezpośredniej”. W tym samym celu używano kryptonimów operacyjnych, takich jak: „Akcja Malaria”, „Dożynki”, „Altona”, „Luty” czy „Norymberga”. Trupy zamordowanych nazywano np. „figurami”.

Szczególnie wyrafinowaną zbrodnią na tle rasowym było odbieranie rodzicom dzieci uznanych za nadające się do germanizacji. Po zakończeniu działań wojennych spośród ok. 200 tys. zrabowanych dzieci udało się odnaleźć zaledwie ok. 30 tys. Niemieckie przesiedlenia koordynował Urząd do Spraw Wysiedlania Polaków i Żydów (Amt für Aussiedlung von Polen und Juden), przemianowany na Centralę Przesiedleńczą (Umwandererzentralstelle). Niemcy dokonali masowych wysiedleń Polaków ze Śląska, Wielkopolski i Pomorza, z okolic Radomia, Dębicy i Lublina oraz z Zamojszczyzny. Innym przejawem terroru okupanta wobec mieszkańców polskich miast były tzw. łapanki (obławy uliczne), których ofiary – **podobnie jak setki lat wcześniej niewolników z Afryki** – wysyłano na roboty przymusowe w Rzeszy. Wśród wywiezionych było wielu młodocianych, niekiedy dwunastoletnie dzieci.

Okupanci planowali likwidację Warszawy jako centrum polskości i przekształcenie stolicy państwa w prowincjonalne miasto niemieckie. Jej wstępnym etapem był zakaz odbudowy budynków zniszczonych podczas oblężenia miasta we wrześniu 1939 r., następnie zniszczenie i splantowanie getta po stłumieniu powstania w 1943 r. oraz pozostałej części miasta po upadku Powstania Warszawskiego w 1944 r. Niemcy utrudniali wykonywanie praktyk religijnych i prześladowali duchowieństwo, grabili i niszczyli dobra kultury, likwidowali ośrodki życia umysłowego i artystycznego, przekształcili ziemie polskie w międzynarodowe cmentarzysko, gdzie spoczywają prochy większości europejskich Żydów, wielu setek tysięcy sowieckich, kilkudziesięciu tysięcy włoskich, a także kilku tysięcy francuskich i brytyjskich jeńców wojennych.

Niemiecki rasizm i okupacyjne bezprawie doprowadziły do powstania zjawiska tzw. szmalcownictwa – szantażowania oraz wymuszania okupu na ukrywających się Żydach lub pomagających im Polakach przez ich współobywateli i niejednokrotnie wydawania Żydów Niemcom. Polskie Państwo Podziemne traktowało szmalcownictwo jak zwykły bandytyzm. W prasie konspiracyjnej pisano wyraźnie, że „Każdy Polak, który współdziała z ich [Niemców] morderczą akcją czy to szantażując lub denuncjując Żydów, czy to wyzyskując ich okropne położenie lub uczestnicząc w grabieży, popełnia ciężką zbrodnię wobec praw Rzeczypospolitej Polskiej i będzie niezwłocznie ukarany”. Podziemne sądy wydające wyroki w imieniu RP karały szmalcowników śmiercią. Wyroki śmierci wykonywały specjalne oddziały Armii Krajowej.

Niemiecki system rasistowski oraz zastosowanie zasady „divide et impera” przyczyniły się do masowych mordów dokonanych na polskiej ludności przez nacjonalistów ukraińskich na Wołyniu i w Galicji w latach 1943–1944. W wyniku tego niezwykle okrutnego „dzikiego ludobójstwa” zginęło kilkadziesiąt tysięcy osób. Akcja antypolska Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA)

była czystką etniczną, która doprowadziła do trwałych zmian w strukturze narodowościowej południowo-wschodnich terenów RP.

Długofalowym celem polityki ZSRS na okupowanych i anektowanych terenach RP była ich sowietyzacja i depolonizacja. Na terenach okupowanych i anektowanych przez ZSRS wszyscy obywatele Rzeczypospolitej – w zależności od zapatrywań politycznych (lojalność wobec państwa polskiego i wszelkie postawy antykomunistyczne), stanu zamożności (proporcjonalnie do stopnia bogactwa), miejsca zamieszkania (tzw. strefa przygraniczna wzdłuż linii rozgraniczenia sowieckiej i niemieckiej sfery interesów) oraz wykonywanego zawodu (policjanci, pracownicy wymiaru sprawiedliwości, zawodowi wojskowi, leśnicy), lecz niezależnie od narodowości – zostali poddani brutalnym represjom. Stalinowski aparat przemocy starał się złamać społeczne morale i zniszczyć w zarodku wszelkie przejawy oporu.

W czasie walk wrześniowych do niewoli sowieckiej trafiło ok 250 tys. polskich żołnierzy i policjantów. Mniej więcej połowę jeńców (w tym wszystkich policjantów i oficerów wojska) przekazano do obozów NKWD (koncentracyjnych i pracy), niewielką część zamordowano na miejscu, a resztę wypuszczono na wolność. Wkrótce po zajęciu przez Armię Czerwoną wschodnich województw RP we wrześniu 1939 r. do sowieckich więzień i obozów zaczęli trafiać obywatele polscy, których uznano za „element kontrrewolucyjny” bądź „niepożądany”. Byli oni sądzeni na mocy paragrafu 58 kodeksu karnego ZSRS. W pierwszej kolejności aresztowaniom – podobnie jak w przypadku okupanta niemieckiego – podlegali działacze polityczni i społeczni, funkcjonariusze administracji i oficerowie – zwłaszcza Korpusu Ochrony Pogranicza. Do wybuchu wojny między Niemcami a Związkiem Sowieckim (22 czerwca 1941 r.) do więzień trafiło ok. 100 tys. ludzi.

Sowieckie organa bezpieczeństwa, działając z polecenia najwyższych władz państwowych (decyzja Biura Politycznego Komitetu Centralnego WKP[b] z 5 marca 1940 r. – podpisana osobiście przez Józefa Stalina), wymordowały jeńców z obozów w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie oraz z więzień tzw. Zachodniej Białorusi i Ukrainy. Byli to wszyscy pochwyteni policjanci (niezależnie od posiadanego stopnia) i większość oficerów WP (w przeważającej liczbie oficerów rezerwy, czyli ludzi powołanych do wojska w związku z wybuchem wojny, a w cywilu wykonujących różne zawody, wymagające przynajmniej średniego wykształcenia). W sumie zamordowano przynajmniej 25 tys. ludzi: ponad 14 tys. jeńców z wyżej wymienionych obozów odpowiednio w: Katyniu, Charkowie i Kalininie (dzisiaj Twer) oraz ok. 10 tys. więźniów w Bykowni pod Kijowem oraz Kuropatach pod Mińskiem. Poza tym latem 1941 r. doszło do masowych zbrodni podczas ewakuacji więzień. Los wielu więźniów pozostaje nieznanym do dzisiaj.

W latach 1939–1941 Sowieci przeprowadzili cztery masowe deportacje (całych rodzin) na wschód (na Syberię i do Azji Środkowej): 1) luty 1940 r. – przede wszystkim osadników wojskowych, urzędników państwowych, służby leśnej oraz pracowników PKP wraz z rodzinami; 2) kwiecień 1940 r. – urzędników państwowych, wojskowych, policjantów, pracowników służby więziennej,

nauczycieli, działaczy społecznych, kupców, przemysłowców i bankierów oraz rodziny osób wcześniej aresztowanych przez NKWD bądź zatrzymanych przy próbie nielegalnego przekroczenia granicy sowieckiej; 3) maj–lipiec 1940 r. – głównie uchodźców z centralnej i zachodniej Polski przybyłych na wschód w czasie działań wojennych 1939 r.; 4) maj–czerwiec 1941 r. – przeważnie inteligentów (osoby z co najmniej średnim wykształceniem), pozostałych jeszcze uchodźców, kolejarzy, wykwalifikowanych robotników i rzemieślników, rodziny osób aresztowanych przez NKWD. Ogółem według danych sowieckich wywieziono ok. 325 tys. polskich obywateli (210 tys. Polaków, 70 tys. Żydów, 25 tys. Ukraińców i 20 tys. Białorusinów).

Sowieci prześladowali kościoły (niezależnie od wyznania, chociaż głównie rzymsko-katolicki jako ostoję polskości) – ok. 150 księży wymordowano, a drugie tyle wywieziono na wschód, wszystkie osoby duchowne poddano inwigilacji, liczne świątynie zbezczeszczone, kult ograniczono jedynie do wnętrz kościołów, zakazano nauczania religii osób do osiemnastego roku życia, a instytucje kościelne obrabowano. W 1940 r. i 1941 r. ok. 150 tys. obywateli polskich w wieku poborowym wcielono do regularnych jednostek Armii Czerwonej i posłano na wojnę przeciwko Finlandii (1940 r.) oraz Niemcom (1941 r.). Około 100 tys. osób wcielono do batalionów budowlanych Armii Czerwonej.

W wyniku podpisania umowy pomiędzy rządem polskim a sowieckim (układ Sikorski–Majski z 30 lipca 1941 r.) zaczęto uwalniać pozostałych przy życiu obywateli polskich. Akcja ta została wstrzymana w połowie 1942 r. W 1943 r. w wyniku tzw. paszportyzacji (ponownego przymusowego narzucania obywatelstwa sowieckiego) do łagrów znowu trafiło kilka tysięcy Polaków. Po przekroczeniu przedwojennej granicy Rzeczypospolitej Polskiej przez Armię Czerwoną w styczniu 1944 r. i w następnych latach sowiecki aparat represji kontynuował politykę z lat 1939–1941. Ofiarami tych działań padali głównie żołnierze Armii Krajowej. W tzw. oblawie augustowskiej z lipca 1945 r. aresztowano ok. 2 tys. osób, z czego 600 zaginęło bez śladu. Szacuje się, że do łagrów wywieziono ok. 50 tys. osób z ziem wcielonych do ZSRS i ok. 40 tys. z Polski pojałtańskiej. Część z tych, którzy przeżyli, wróciła do domów dopiero parę lat po śmierci Stalina (5 marca 1953 r.). Żaden sowiecki zbrodniarz winien śmierci obywateli polskich nie został nawet osądzony.

Rozmiar strat poniesionych przez Polskę podczas II wojny światowej

Choć Rzeczpospolita należała do grona państw zwycięskiej koalicji antyhitlerowskiej, wyszła z II wojny światowej jako kraj niesuwerenny i okrojony terytorialnie. Przez wiele dziesiątek lat była uzależniona od Związku Sowieckiego i bezpowrotnie utraciła niezwykle cenne dla kultury i dziedzictwa narodowego miasta – Lwów i Wilno. W wyniku wojny i okupacji Polska poniosła olbrzymie straty w ludziach, majątku narodowym i dorobku kulturalnym. Jeśli brać je proporcjonalnie do wielkości populacji, wówczas okaże się, że Polska poniosła największe straty spośród wszystkich państw biorących udział w II wojnie światowej. Zginęli niemal wszyscy polscy Żydzi, boleśnie przetrzebiona została warstwa inteligencka (lekarze, prawnicy, nauczyciele

i inżynierowie), praktycznie przestało istnieć ziemiaństwo. Do dzisiaj brakuje precyzyjnych danych na ten temat. Stało się tak z różnych powodów. Można wśród nich wymienić: masowość zbrodni, anonimowość ofiar i zacieranie śladów przez sprawców (skrajnym przykładem są tu ofiary komór gazowych, natychmiast spalone w krematoriach, których szczątki jeszcze rozgnieciono walcami), przesunięcia granic (zwłaszcza że granice w latach 1939–1989 były wyjątkowo „pilnie strzeżone”, a kontakty zagraniczne maksymalnie ograniczane), przesiedlenia ludności (zważywszy, że – oprócz przesiedleń i deportacji oraz ucieczek wojennych – również po wojnie doszło do „repatriacji” obywateli polskich ze wschodu na zachód i odwrotnie) i narzucenie na wiele dziesiątek lat ustroju komunistycznego (już przez samo ograniczenie swobody badań, dostępu do źródeł archiwalnych i cenzury publikacji, ale też strach świadków przed ujawnieniem faktów niewygodnych dla komunistycznej władzy). Odzyskanie wolności i suwerenności po 1989 r. pozwoliło na przystąpienie do „zakazanych” wcześniej badań nad zbrodniami sowieckimi, ale upływ czasu sprawił, że zabrakło wielu świadków. Dlatego mimo starań podjętych w ostatnich latach nie udało się policzyć wszystkich ofiar wojny – obywateli RP – ani też przywrócić tożsamości znanym, lecz anonimowym ofiarom represji reżimu hitlerowskiego i stalinowskiego. Podobnie jest z danymi dotyczącymi strat materialnych. Na jedynym kompleksowym opracowaniu dotyczącym polskich strat wojennych przygotowanym przez pracowników Biura Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej i wydanym w styczniu 1947 r. (*Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939–1945*) ciąży piętno wszelkich wyżej wymienionych ograniczeń. Natomiast późniejsze studia na temat strat i szkód wojennych stanowią ważne uzupełnienie naszej wiedzy, ale odnoszą się jedynie do pewnych zagadnień szczegółowych. Można tu wymienić np. *Raport o stratach wojennych Warszawy* opracowany przez zespół pod przewodnictwem Wojciecha Fałkowskiego z 2004 r., *Raport o stratach wojennych Poznania 1939–1945* pod redakcją Andrzeja Saksona i Andrzeja Skarzyńskiego z 2008 r. czy opracowanie *Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, pod redakcją Tomasza Szaroty i Wojciecha Materskiego z 2009 r. Z raportu opracowanego przez zespół historyków i architektów na zlecenie prezydenta Warszawy Lecha Kaczyńskiego wynika dobitnie, że stolica Polski „poniosła podczas II wojny światowej najwyższe procentowo straty spośród wszystkich miast europejskich”. Według polskiego Instytutu Pamięci Narodowej w latach 1939–1945 łączne straty śmiertelne obywateli polskich pod okupacją niemiecką wyniosły ok. 5,5 mln osób (w tym ok. 2,8 mln polskich Żydów, z czego w obozach i ośrodkach zagłady zginęło prawie 1,9 mln). Szacunki dotyczące polskich ofiar ZSRS opiewają na nie mniej niż 150 tys. ofiar śmiertelnych.

Bibliografia

- 1939–1945 *War Losses of Poland*, red. R. Nurowski, Zachodnia Agencja Prasowa, Warszawa 1960.
- Bartoszewski W., Lewin Z., *The Samaritans. Heroes of the Holocaust*, Twayne Publishers, New York [1970].
- Bartoszewski W., *The blood shed unites us; pages from the history of help to the Jews in occupied Poland*, Interpress, Warszawa 1970.
- Eberhardt P., *Ethnic Groups and Population Changes in Twentieth-Century Central-Eastern Europe: History, Data, Analysis*, transl. J. Owsinski, Routledge, London 2015.
- Eberhardt P., *Political Migrations In Poland 1939–1948*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015.
- Gniazdowski M., *Losses Inflicted on Poland by Germany during World War II. Assessments and Estimates—an Outline*, „The Polish Quarterly of International Affairs” 2007, No. 1, Central and Eastern European Online Library, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=152061>.
- Lukas R.C., *Forgotten Holocaust. The Poles Under German Occupation 1939–44*, Hippocrene Books, New York 2012.
- Mauldin Parker W., Akers D.S., *The Population of Poland*, Govt. Print. Off., Washington, U.S. 1954.
- Piesowicz K., *Social and demographic consequences of World War II and the German occupation in Poland*, „Oeconomica Polona. Journal of the Economic Committee of the Polish Academy of Sciences and of the Polish Economic Society” 1983, Vol. 10, No. 1.
- Piotrowski T., *Poland’s Holocaust. Ethnic Strife, Collaboration with Occupying Forces and Genocide in the Second Republic, 1918–1947*, Jefferson–McFarland Publishing, North Carolina–London 1998.
- Poles Victims of the Nazi Era*, United States Holocaust Memorial Museum, <https://www.ushmm.org/m/pdfs/2000926-Poles.pdf>.
- Proch F., *Poland’s Way of the Cross, 1939–1945*, Polish Association of Former Political Prisoners of Nazi and Soviet Concentration Camps, New York 1987.
- Righteous among nations. How Poles helped the Jews, 1939–1945*, ed. W. Bartoszewski, Z. Lewin, Earls court Publications Ltd., London 1969.
- Statement on war losses and damages of Poland in 1939–1945*, Poland Bureau of War Damages (BOW), Warszawa 1947.
- Zieliński H., *Population changes in Poland, 1939–1950*, National Committee for a Free Europe, New York 1954.

5. Dog tag of a soldier of the Independent Carpathian Rifle Brigade. 1941–1944

collection of Janusz Górski

✘

Nieśmiertelnik żołnierza
Samodzielnej Brygady
Strzelców Karpackich.
1941–1944

kolekcja Janusza Górskiego

Tekst pierwotnie ukazał się w kwartalniku „The Warsaw Institute Review”

NA STRONIE PRZYTYTUŁOWEJ

1 Uhlans of the 7th Lublin Uhlan Regiment during exercises. Mińsk Mazowiecki, summer, 1939

Photo H. Poddębski, MIIWŚ

Ułani 7. Pułku Ułanów Lubelskich w czasie ćwiczeń. Mińsk Mazowiecki, lato 1939 r.

Fot. H. Poddębski, MIIWŚ

TŁUMACZENIE NA JĘZYK ANGIELSKI I REDAKCJA TEKSTU ANGIELSKIEGO

Nicholas Siekierski

TŁUMACZENIE NA JĘZYK ANGIELSKI PODPISÓW ZJEDŹ

Witold Zbirohowski-Kościa

REDAKCJA I KOREKTA TEKSTU POLSKIEGO

Natalia Maliszewska

PROJEKT GRAFICZNY

Janusz Górski

DTP

Krzysztof Gotowicki

Copyright © 2018 by Authors, Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku 2018 and Fundacja Warsaw Institute

Wydanie I

ISBN 978-83-65957-07-8

WYDAWCA

Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku

pl. Władysława Bartoszewskiego 1, 80-862 Gdańsk

tel. +48 58 323-75-20, fax + 48 58 323-75-30

e-mail: sekretariat@muzeum1939.pl

www.muzeum1939.pl

Muzeum II Wojny Światowej

DRUK I OPRAWA

Drukarnia Akapit Sp. z o. o.

Lublin